

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

Ilma Šijerkić

**RAZVOJ SATIRE U RIMSKOJ
KNJIŽEVNOSTI**

Završni magistarski rad

Sarajevo, 2021.

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ROMANISTIKU
KATEDRA ZA LATINSKI JEZIK I RIMSKU KNJIŽEVNOST

Ilma Šijerkić

**RAZVOJ SATIRE U RIMSKOJ
KNJIŽEVNOSTI**

Završni magistarski rad

Mentor: Izv. prof. dr. Drago Župarić

Sarajevo, 2021.

SAŽETAK

Tema rada odnosi se na razvoj satire u rimskoj književnosti. Naš zadatak jeste da ovim radom pružimo jasan pregled razvoja satire u rimskoj književnosti, od samih početka (pojave prvih pisanih spomenika), pa do kraja rimske književnosti (524. god. n. e.). Struktura rada uvjetovana je hronologijom razvoja satire u rimskoj književnosti. Rad pored uvodnog i zaključnog dijela sadrži sljedeća poglavlja: satira kao književna vrsta u rimskoj književnosti, satira u preknjiževnom periodu rimske književnosti, satira u arhajskom periodu rimske književnosti, satira u zlatnom periodu rimske književnosti, satira u srebrenom periodu rimske književnosti i satira u poklasičnom periodu rimske književnosti. U radu će biti korištene metoda analize, deskriptivna i komparativna metoda. Satira je književna vrsta koja je nastala u okvirima rimske književnosti. Nju je u arhajskom periodu unio književnik Enije (lat. Quintus Ennius). Njegove satire, kao i satire Nevija (lat. Gnaeus Naevius) i Pakuvija (lat. Marcus Pacuvius), nisu imale pravo satirično obilježje. Oštrinu u satiru unio je pjesnik Lucilije (lat. Gaius Lucilius), koji je bio tvorac prave rimske satire. Nakon Lucilija, u zlatnom periodu nastupa pjesnik Horacije (lat. Quintus Horatius Flaccus) koji piše satire poput Lucilijevih, samo jezički i stilski dotjeranije. U zlatnom periodu pojavljuje se i posebna vrsta satire, menipska satira, koju je u rimsku književnost unio Varon (lat. Marcus Terentius Varo Reatinus), a za njim su se povelili Seneka (lat. Lucius Annaeus Seneca) i Petronije (lat. Gaius Petronius Arbiter). Srebreni period obilježili su dva plodna satiričara, Perzije (lat. Aulus Persius Flaccus) i Juvenal (lat. Decimus Iunius Iuvenalis) koji su ujedno bili i glavni predstavnici satire u rimskoj književnosti pored Lucilija i Horacija.

Ključne riječi: rimska književnost, satura, rimska satira, menipska satira, Lucilije, Horacije, Perzije, Juvenal.

UVOD

Satira je književna vrsta u kojoj se uglavnom ismijava, podcjenjuje, ironično i podrugljiv način prikazuje pojedinac, određena grupa, država ili vlast. Stariji oblik satire naziva se *satura*. Smatra se da je riječ satira nastala je od pridjeva *satur*, što znači *sit, plodan, obilan, pun* i od imenice *satura*, -ae, f. što znači *zdjela puna raznovrsnog voća, mješavina*. Satira je književna vrsta za koju je rimski autor Kvintilijan (lat. *Marcus Fabius Quintilianus*) rekao *Satura quidem tota nostra est...*¹ što u prijevodu znači *Satira je, međutim, čitava naša...*, kada kaže *naša* misli rimska, odnosno da je nastala na rimskom tlu.

Rad je podijeljen na nekoliko poglavlja u kojima ćemo obuhvatiti rimsku satiru i njen razvoj od samih početaka rimske književnosti, tj. od pretknjiževnog perioda, do perioda propadanja rimske književnosti. Dakle, struktura rada će biti uvjetovana hronologijom razvoja rimske satire. Nakon uvoda slijedi dio posvećen satiri kao književnoj vrsti u rimskoj književnosti, gdje ćemo navesti porijeklo riječi, te dati njene osnovne karakteristike. Nakon toga, slijedi razvoj satire kao što smo već naveli, hronološki, prema periodima rimske književnosti. Satira u pretknjiževnom periodu rimske književnosti u kojem su specifična dramska prikazivanja – *fescenini* (lat. *versus fescennini*) i dramska *satura*. Zatim, arhaiski period u kojem se pojavljuju tri pisca koji su njegovali *saturu* Gnej Nevije, Kvint Enije i Marko Pakuvije, te tvorac prave satire u rimskoj književnosti Gaj Lucilije. U zlatnom periodu rimske književnosti ćemo spomenuti Varona, autora koji je u rimsku književnost unio menipsku satiru i veoma značajnog autora za rimsku satiru, Kvinta Horacija Flaka. Srebreći period obilježavaju Seneka i njegova menipska satira, Petronije i njegov satirični roman napisan u duhu menipske satire, te vrlo plodni satiričari u rimskoj književnosti, Perzije i Juvenal. Na kraju rada dolazi posljednji period rimske književnosti, poklasični period, u kojem ćemo spomenuti i izanalizirati Apuleja (lat. *Lucius Apuleius*) i njegov fantastično – satirični roman *Zlatni magarac* (lat. *Asinus aureus*).

¹QUINTILIAN, *Institutio oratoria* (With an English Translation, Harold Edgeworth Butler Cambridge Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1920.), Book 10, chapter, 1., section 93. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1002/phi001/phi1002.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 22.03.2021.)

Glavni cilj rada jeste da pruži jasan pregled razvoja satire u rimskoj književnosti, od samih početaka rimske književnosti pa do perioda propadanja rimske književnosti. Zatim, cilj rada je prikazati i književni rad rimskih satiričara, posebno glavnih predstavnika rimske satire, Lucilija, Horacija, Perzija i Juvenala, te uočiti i prikazati sličnosti i razlike u pisanju satire među njima.

U radu će se koristiti metoda analize, kojom ćemo analizirati već postojeće podatke o rimskoj satiri i time postići jasnoću ovog rada, zatim deskriptivna metoda, pomoću koje ćemo opisati razvoj satire kroz različite periode rimske književnosti i komparativna metoda kojom ćemo uporediti satiričare i njihove satire.

1. SATIRA KAO KNJIŽEVNA VRSTA U RIMSKOJ KNJIŽEVNOSTI

„Satira je književno djelo u kojem se napada pojedinac ili zajednica, kakva mana, karakterna osobina, uvjerenje i sl. Predmet napada podvrgava se ismijavanju, ironiziranju, osudi i prijeziru, bilo da je riječ o pojedincu bilo o kolektivu.”²

U rimskoj se književnosti prvo javlja termin *satura*, koji označava stariji oblik riječi satira. Latinski izraz *satiricus* javlja u 3. st. n. e. i označava satiru lat. *satiricum carmen* i pisca satire lat. *satiricus scriptor*.³ U 4. st. pr. n. e. javlja se rimska drama s nazivom *satura* koju su stari gramatičari tumačili kao smjesu.⁴ Postoje navodi da je riječ *satura* nastala od grčke riječi Σάτυρος – satir, što u grčkoj mitologiji predstavlja polučovjeka i poluzivotinju. Tako se smatralo sve dok Isaac Casaubon, francuski filolog, nije otklonio vezu između riječi satira i ove grčke riječi, te utvrdio da satira potiče od latinske riječi *satura*.⁵ Dakle, riječ satira je nastala od pridjeva *satur*, što znači sit, plodan, obilan, pun i od imenice *satura*, -ae, f. što znači zdjela puna raznovrsnog voća, mješavina različitih sastojaka. Obično se u ovom značenju piše *satira*, a ne *satura*, dok se prije prema krivoj etimologiji pisalo i *satyra*.⁶ Satira je inače, baš ovakva književna vrsta kakvu je opisuju ove dvije riječi: mješavina različitih događaja, priča, pripovijesti, anegdota, uz sve to puna uvreda, ruganja, ironije, ismijavanja, kritikovanja, preuveličavanja, pretjerivanja, podcjenjivanja i sl.

S prethodno spomenutim može se povezati i termin *satura lanx* koji je u ranom Rimu uglavnom označavao neko miješano jelo koje se žrtvovalo bogovima. Prema tome, *satura* je prvobitno označavala mješavinu i raznolikost, što se kasnije prenijelo i na književnu terminologiju.⁷ Također, iz djela rimskih leksikografa poznato je da je riječ *satura* označavala jelo sastavljeno od raznih sastojaka, paštetu ili nadjev. Prema tome, smatra se da je *satura* možda dobila ime kao i italijanska farsa, odnosno francuska farce, čije je značenje nadjev. Rimski gramatičari *saturu* su tumačili kao vrstu koja ima u vidu tematsku i metričku

²Satira. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54691> (pristupljeno: 22.03.2021.)

³BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*. Beograd, 1986., 76.

⁴ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*. Zagreb: Naklada „Matica hrvatske“, 1894., 4.

⁵PLEJIĆ POJE, Lahorka, *Počeci satire u hrvatskoj književnosti*. Dani Hvarškoga kazališta, vol. 34, br. 1, 2008., 48. Dostupno na: <https://hrcaj.srce.hr/72867> (pristupljeno: 22.03.2021.)

⁶DIVKOVIĆ, Mirko, *Latinsko – hrvatski rječnik*. Zagreb, 1900., 950.

⁷CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*. 1994., 3. Dostupno na:

<http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno: 22.03.2021.)

raznolikost, koja označava nešto raznovrsno i sastavljeno iz mnogih dijelova bilo da se to odnosi na jelo ili na pjesmu.⁸

*Satura quidem tota nostra est, ...*⁹

Rimski autor Kvintilijan u svom djelu *Obrazovanje govornika* (lat. *Institutio oratoria*) spominje satiru, odnosno tadašnju saturu, kako je kao književna vrsta nastala u rimskoj književnosti, iako je u njoj bilo i prije rimske književnosti satiričnog odjeka. Kvintilijan je izjavio *Satira je, međutim, čitava naša, ...* gdje pripisuje ovu književnu vrstu rimskoj književnosti. Deseta knjiga ovog Kvintilijanovog djela je izuzetno važna zato što se u njoj daje pregled grčke i rimske književnosti.

Satira kao književna vrsta vodi porijeklo još iz stare Grčke. Grci su svake godine organizovali tzv. tragička natjecanja među književnicima na kojima su pisali tetralogije, tj. tri tragedije i za kraj jednu satiričnu igru. Na tim natjecanjima učestvovali su i najpoznatiji grčki tragičari Eshil, Sofoklo i Euripid, i upravo su se na taj način njihove drame prvi put izvodile na sceni. Taj četvrti dio, ujedno i posljednji bila je satirična igra koja je sadržavala dosta satiričnih elemenata.

Prvo tragičko natjecanje prema tradiciji održalo se na svetkovinama Velikim Dionizijama 534. pr. n. e. i pobjednik je bio grčki tragični pjesnik Tespid. Jedan od najstarijih grčkih tragičara koji je inače bio poznat po satiričnim igrama zvao se Heril. Izumitelj satiričnih igara bio je Pratina (grč. Πρατίνας) iz Flijunta, pretpostavlja se da je njemu pripadalo 18 tragedija i 32 satirične drame koje su fragmentarno očuvane. Eshil se u ta doba natjecao s Pratinom i Herilom. On je 484. god. pr. n. e. pobijedio prvi put, a 472. god. pr. n. e. prvu nagradu je dobio tetralogijom koja se sastojala od drama Finej, Perzijanci i Glauko, te satirične drame Prometej.¹⁰ Prva Sofoklova pobjeda na tragičkim natjecanjima bila je 468. god. pr. n. e.¹¹ Na ovaj način prvi put se pojavila satira odnosno satirična igra, koja je u sebi imala elemente satire, tj. bila je pomalo šaljiva i podrugljiva. Prema autorima Budimiru i Flašaru satira je književna vrsta „u kome su se spojili italska podrugljiva duhovitost i rimsko

⁸ BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 78.

⁹ QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, Book Book 10, chapter, 1., section 93. Dostupno na:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1002/phi001/phi1002.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 22.03.2021.)

¹⁰ CRNKOVIĆ, Koraljka, *Veliko doba grčkog kazališta*. Stručni rad., Latina et Graeca, vol.1, br. 33, 1989., 69.

Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223741> (pristupljeno: 22.03.2021.)

¹¹ *Idem*, 73.

zanimanje za probleme svakodnevnog života, za politiku, javni moral, retoriku, obrazovanje itd., i opet ima društvenu pozadinu“¹², direktno je vezana uz vrijeme i prostor u kome nastaje.

¹²BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 26.

2. SATIRA U PRETKNJIŽEVNOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI

Uvodni period, odnosno pretknjiževni period rimske književnosti počinje od prvih pisanih spomenika i traje do 240. god. pr. n. e. Za ovaj period, kada je u pitanju satira mogu se povezati dva termina, a to su feskenini i dramska satura. Oni se ujedno vežu i za prve početke drame u rimskoj književnosti, a odnose se na književnost koja se prenosila usmenim putem.

2.1. *Versus Fescennini*

Početke dramskih prikazivanja obilježili su feskenini. Dobili su ime prema gradu Feskeniju (lat. *Fescenium*), koji je smješten sjeverno od Rima, u Etruriji. Feskenini su šaljive i razuzdane pjesme, zajedljiva i opscena karaktera, koje su uglavnom pjevane na svadbenim i žetvenim svečanostima. Bili su neka vrsta primitivne scenske igre i pisani su u dijaloškom obliku.¹³ Vratović, Vladimir u *Rimskoj književnosti* navodi da su feskenini bili obilati masnim šalama, Horacije tvrdi da je u njima postojao *italski ocat* (lat. *Italum acetum*), smisao Italaca za doskočice, lakrdiju, dok Tit Livije (lat. *Titus Livius*) povezuje feskenine s počecima rimske drame i navodi da su njima sudionici dobacivali jedan drugome grube šale i pogrde, naizmjenično.¹⁴ Dramski element u feskeninima je mogao biti prilično razvijen jer su bile improvizovane i jer su u njima učestvovali pjevači. Ima feskenina u Katulovu i u Horacijevu pjesništvu, kod Horacija je to jedan prikaz primitivne narodne lakrdije u kojoj dobacuju dva lakrdijaša jedan drugome.¹⁵ Dokaz da su feskenini u sebi imali satiričnih elementa su upravo šale i pogrde koje su pjevači razmjenjivali međusobno u ovim pjesmama.

2.2. *Dramska satura*

Početke dramskih prikazivanja pored feskenina obilježila je i dramska satura. Rimski historičar Tit Livije je u djelu *Od osnutka grada* (lat. *Ab urbe condita*) u 7. knjizi, drugom caputu, spominje da je dramska satura prvi put izvedena za vrijeme epidemije kuge i da je tu

¹³BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 74.

¹⁴VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost..* Zagreb: Grafok, 2007., 215.

¹⁵BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 75.

bila osmišljena pozorišna igra kojom su Italci htjeli umilostiviti bogove, da skinu pošast s njih, jer su vjerovali da je božija kazna to što ih je zadesila ova strašna epidemija.

Et hoc et insequenti anno C. Sulpicio Petico C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendae causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. Et cum vis morbi nec humanis consiliis nec ope diuina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo — nam circi modo spectaculum fuerat— inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur; ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, simul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, coepere; nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res saepiusque usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant.¹⁶

Epidemija je trajala i ove i sledeće godine, za vrijeme konzula Gaja Sulpicija Petika i Gaja Licinija Stolona. Te godine se nije dogodilo ništa značajno osim što je priređena gozba za bogove - treća od osnivanja Rima - da bi se od njih izmolila milost. I kako snaga bolesti nije umanjila ni ljudsku preduzimljivost ni moć bogova, popustilo se sujeverju. Priča se da su uvedene, pored ostalog, i pozorišne igre da bi se ublažio gnev neba. To je bila novina kod ovog ratničkog naroda, koji je dotad znao jedino za cirkuske predstave. Ovi počeci su, kao i svaki drugi, bili skromni, a i to je bilo doneseno sa strane. Bez ikakvog pjevanja ili pokreta koji bi podržavali pjevanje, igrači dovedeni iz Etrurije skakali su po ritmu koji je davala frula, krećući se na dopadljiv način po etrurskom običaju. Njih je potom počela da podržava omladina koja je svoje međusobne šale kazivala u nevestim stihovima, dovodeći to u izvestan sklad s pokretima. Stvar je potom bila prihvaćena i čestim izvođenjem je počela da živi. Kako se na etrurskom igrač zove ister, domaći umetnici su nazivani histrioni. Nisu više kao ranije izmenjivali grube stihove bez ritma, kao Fescenini, nego su izvodili predstave u saturi, punoj melodije, u stihovima usaglašenim sa zvukom i ritmom flaute.¹⁷

¹⁶TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita*, (Titi Livi ab urbe condita libri editionem primam curavit Guilelmus Weissenborn editio altera auctam curavit Mauritius Mueller Pars I-IV. Libri I-XL. Editio Stereotypica, Titus Livius W. Weissenborn H. J. Müller Leipzig Teubner 1884-1911 1-4). Part 1, book 7, chapter 2, section 1 – 7. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0914/phi001/phi0914.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 16.04.2021.)

¹⁷TIT LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja grada*, (prev. Mirković, Miroslava). Službeni glasnik. str. 416-417. Dostupno na: <https://www.scribd.com/document/245628486/Tit-Livije-Istorija-Rima-Od-Osnivanja-Grada-Prva-Dekada> (pristupljeno: 16.04.2021.)

Prema gore navedenom, može se uočiti direktna razlika između feskenina i dramske satire. Bitna razlika u tome jeste da su feskenini su bili uglavnom stihovi koji nisu bili praćeni ritmom i zvukom, dok je izvođenje dramske satire bilo melodično, usaglašeno ritmom i zvukom. Te prve scenske igre čije karakteristike prenosi Livije, nisu još uvijek imale pravi dramski karakter. U dramskim prikazivanjima nazvanim *saturae* „stihovi su se podudarali s taktom, kupleti su se pjevali uz pratnju frule, a gestikulacija je bila udešena prema pjevanju i fruli“¹⁸ samim time, može se zaključiti da je dramska satira bila dosta primjerenija za izvođenje na sceni za razliku od feskenina.

Tit Livije daje i kratak razvoj rimskog pozorišta u vremenu između 364 – 240. god. pr. n. e. 364. godine pr. n. e. Rimljani su doveli istere, etrurske glumce koji su bez riječi, mimike, igrali u njihovim kostimima uz pratnju frule, pored etrurskih glumaca postojali su i domaći glumci nazvani histrioni, što i Livije pripovjeda u gorespomenutoj knjizi, pred sami kraj drugog *caputa*. Isteri i histrioni nisu bili kao glumci u feskeninima, nego su iznosili prave satire, sastavljene od različitih vrsta metara. Tekstovi pjesama su bili pismeno fiksirani i usklađeni s muzikom i pokretima igrača. Tako se prema Liviju drama razvila prvo od improvizovanih scenskih igara, koje su spajale elemente etrurske igre i feskeninskih šala, pa je nakon toga došlo do fiksiranih dramskih predstava s profesionalnim glumcima.¹⁹ Na osnovu svega navedenog može se zaključiti da je dramska satira bila improvizovana igra kojoj je uglavnom bio cilj privući pažnju i zabaviti publiku, sadržavala je u sebi satirične elemente, kao što su šale, pogrde i bila je sastavljena od različitih metara. Smatra se da se satira, koja će se kasnije pojaviti u arhajskom periodu rimske književnosti razviti upravo od feskenina i dramske satire.

¹⁸ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 4.

¹⁹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 76 – 77.

3. SATIRA U ARHAJSKOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI

Arhajski period rimske književnosti počinje 241. god. pr. n. e. kada su Rimljani nakon dvadeset tri godine borbe pobijedili Kartažane u Prvom punskom ratu, a završava se 80. god. pr. n. e. U to vrijeme Rim je postao svjetska velesila, književnost dobiva društveno značenje i ide samostalnim pravcem. U ovom periodu javljaju se četiri autora koja su pisala satiru, to su Gnej Nevije, Kvint Enije, Marko Pakuvije i najveći predstavnik rimske satire, ujedno i tvorac prave satire u rimskoj književnosti, Gaj Lucilije.

3.1. *Gnaeus Naevius*

Gnej Nevije rođen je oko 270. god. pr. n. e. u Kapui, a umro je oko 201. god. pr. n. e., bio je plodan rimski književnik, iznjedrio je mnoga djela i svoj je život u potpunosti posvetio književnom radu. Pisao je tragedije, komedije i satire. Najpoznatiji je po svom historijskom epu napisanom u saturnijskom stihu *Punski rat* (lat. *Bellum Punicum*).

Začetnik je nacionalne rimske tragedije fabula preteksta (lat. *fabula praetexta*) nazvana prema odjeći *toga praetexta*, toga s grimiznim obrubom.²⁰ Nevije se u svojim djelima nije suzdržavao od ličnih napada, djela su mu bila začinjena oštrim tonom italskih farsi, mima i oskičke atelane. Pretpostavlja se da se ugledao i na dramsku saturu, jer postoji jedan fragment iz neke njegove satire, međutim mogla bi to biti i satira u potonjem smislu, kako navode autori Budimir i Flašar.²¹

3.2. *Quintus Ennius*

Kvint Enije je rođen 239. god. pr. n. e., a umro je 169. god. pr. n. e. Njegova posebna zasluga u rimskoj književnosti jeste ta što je saturnijski stih (lat. *versus saturnius*) zamijenio grčkim heksametrom.²² Enije je prvi pisac rimske satire, unio je satiru u rimsku književnost, ali ne onu pravu satiru koju će kasnije stvoriti Lucilije, nego onu koja je bila bez ironije, grubih šala, oštrih kritika, odnosno bez satiričnog obilježja.

²⁰VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 219.

²¹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 91.

²²*Idem*, 93.

Budimir i Flašar navode da je Enije napisao djelo pod nazivom *Satura* koje je nosilo neko Nevijevo djelo. O sadržaju tog djela ne postoje pouzdane informacije, ali nagađa se da bi to mogla biti neka stara dramska satura, jer je Nevije u drami i epu nastavljao starije rimsko i italsko predanje. Sastavio je Enije i zbirku pjesama različitog sadržaja i metričkih oblika pod nazivom Satire (lat. *Saturae*) napisane u četiri ili šest knjiga, ali ni o temama tih satira nema puno informacija. Postoje navodi da je u jednoj satiri prikazao raspravu između života i smrti kod popularnih grčkih filozofa, a ovakvi oblici satire bili su poznati u pripovijestima i spisima. U svojim satirama iznosio je i prikaze parazitskog života, te autobiografske detalje²³, a pisao je u trohejskim i jampskim trimetrima, heksametarima i sotadejima. Šrepel, Milivoj u *Rimskoj satiri* pripovjeda o Enijevim satirama pa kaže da „u njima bijaše sačuvan dijaloški značaj, koji obilježuje i prostonarodnu satiru, i koji se je kasnije održao u svoj rimskoj umjetnoj satiri. Enijeve satire bijahu pravi quodlibet²⁴ po tonu, sadržaju i obliku. Bili su to slobodni listići, na kojima je pjesnik zabilježivao, što bi mu došlo na um, da zabavi, pouči, razveseli ili opomene svoje čitatelje. Ipak Enijeva satira nema još pravog obilježja satire. Za Enijem se poveo i njegov nećak Pakuvije, inače pisac tragedija“.²⁵ „Raznolikost, osobni glas i realistični polet“²⁶ su umnogome obilježili njegovu satiru.

Kvint Enije se nije bavio kritikom društva u smislu da je mogao pisati prave satire, veću pažnju je usmjeravao na pisanje svog historijskog epa Anali (lat. *Annales*) s kojim je htio proslaviti Rim kao velesilu. Dakle, on svojim satirama nije želio da kritikuje, ironizira i ismijava ni državu, ni društvo, ni određene pojedince i upravo zbog toga njegova satira nije bila prava satira kakvu će kasnije iznjedriti Lucilije.

Pored Nevija i Enija, postoje zablješke da se u arhajskom periodu ovom književnom vrstom bavio i Marko Pakuvije. Rođen je 220. god. pr. n. e., a umro oko 130. god. pr. n. e., pisao je tragedije, ali pojedini antički gramatičari navode da je pored tragedija pisao i satire, koje su naknadno izgubljene. Njihov karakter i sadržaj nije poznat, ali postoje pretpostavke da

²³Idem, 95.

²⁴Od lat. *Quod libet* ili *quo – libet*, u prijevodu: ono što je po volji, po želji, kamo ili kuda mu drago.

²⁵ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 5.

²⁶CONTE, Gian Biagio. *Lucilije: povijest rimske književnosti.*, 1994., 4. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno: 16.04.2021.)

su bile slične Enijevim,²⁷ dakle one raznovrsne pjesme, različitih sadržaja i metričkih oblika, bez oštre kritičke tendencije, s ciljem da pouči i zabavi svoje čitatelje.

3.3. *Gaius Lucilius*

Gaj Lucilije je bio porijeklom iz Sjeverne Kampanije, rođen oko 180. god. pr. n. e., a umro 102. god. pr. n. e., pripadao je vrlo uglednoj i imućnoj porodici. Kada se preselio u Rim sprijateljio se sa Scipionom Emilijanom (lat. *Publius Cornelius Scipio Aemilianus Africanus*), te uskoro postao i član njegovog književnog kruga. Lucilije je tvorac satire u rimskoj književnosti, prvi pravi satiričar i prvi pisac koji se u potpunosti posvetio samo svom književnom rad i samo jednoj književnoj vrsti, satiri. Svi pisci nakon Lucilija koji su pisali ovu vrstu satire uglavnom su se ugledali na njegov književni rad, a neki su i kritikovali njegov način pisanja, jezik i stil. Lucilije je rimskoj satiri podario jedan potpuno novi, određen smjer, različit od onog kakav je prikazao Enije i zbog toga se ova književna vrsta smatra posebnom u rimskoj književnosti.

Conte, G. B. navodi da je pojava satire u to vrijeme, dosad neviđene književne vrste na rimskom tlu donijela sa sobom i novu publiku, kulturno osviještenu i željnu novih tekstova koji su bliski savremenoj stvarnosti, koja je zainteresovana za ovu vrstu i za pisano pjesništvo, te da je Lucilije rekao „da za sebe želi čitatelje koji nisu ni previše učeni (lat. *docti*), a niti premalo“.²⁸

Kvintilijan u desetoj knjizi djela *Institutio oratoria* potvrđuje da je Lucilije zapravo prvi autor koji je stekao slavu kada je u pitanju satira:

*Satura quidem tota nostra est, in qua primus insignem laudem adeptus Lucilius...*²⁹

Lucilije je bio i predstavnik filhelenizma, osuđivao ropsko podražavanje grčkom svijetu i želju da se prikažu u svemu kao Grci, koji se između ostalog odnosio i na izbjegavanje latinskog jezika. Lucilije je bio helenistički intelektualac i individualista, njegov individualizam ogledao se u riječima *uno hoc non muto omnia*, koja je bila i jedna od

²⁷BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 130 – 131.

²⁸CONTE, Gian Biagio, Lucilije: povijest rimske književnosti. 1994., 4 – 5. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno: 26.04.2021.)

²⁹QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, Book 10, chapter 1., section 93. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1002/phi001/phi1002.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 26.04.2021.)

osnovnih crta Lucilijeve egzistencije ujedno i važna karakteristika njegove satire.³⁰

Prema navodima autora Budimira i Flašara u *Pregledu rimske književnosti*, nije poznato pod kojim naslovom je Lucilije izdao svoje satire *Satura*, *Saturae*, ili *Libri saturarum*³¹, ali poznato je da je Lucilije napisao oko trideset knjiga s ukupno oko hiljadu i tristo stihova koji su očuvani samo fragmentarno. Tokom svog života izdavao je pojedine dijelove ove zbirke, koje su bile raspoređene prema metričkom obliku. U knjigama od 1 – 21. pisao je u heksametru, zatim u knjigama od 22 – 25. u elegijskim distichima, i u knjigama 26 – 30. u trohejskim i jampskim metrima. Raspored je bio metrički uvjetovan i nije se podudarao s hronološkim redom sastavljanja.³² Ovakav raspored otkriva razvoj oblika u Lucilijevim pjesmama koji je značio presudan korak u fiksiranju forme rimske satire. U knjigama 26 – 27. Lucilije je pisao u trohejskim septenarima kao Enija, kasnije u narednim 28 – 29., pored troheja koristio se jampskim senarom i heksametrom. Lucilije se ipak zaustavio na jednom metru, to je bio heksametar, koji je postao stih satire.³³ Za Horacija, pa i ostale satiričare koji slijede nakon njega heksametar će biti stih koji će se koristiti kako bi se iznijela ova književna vrsta.

Lucilije se ugledao se na Enija kada su u pitanju nazivi i metričke različitosti, ali i kada su u pitanju moralno – filozofske i filološke pouke, sve više je prelazio u kiničku dijatribu³⁴, miješao je ozbiljno i smiješno, te je tu naročito je isticao satiričnu notu.³⁵

U svojim satirama Lucilije navodi da pjeva iz srca, odnosno da iz srca iznosi pjesmu, *ex praecordiis ecfero versum*³⁶, što se može jasno vidjeti čitajući fragmente njegovih satira da zaista srčano pristupa svome radu, što je za jednog književnika vrlo važno, ali i za kasnije autore ove književne vrste koji će se ugledati na njega.

³⁰BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 141.

³¹ Idem, 142.

³²CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*, 1 – 2. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno: 26.04.2021.)

³³ BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 142.

³⁴ Antička satirična pripovijest.

³⁵ Idem, 142.

³⁶LUCILIUS, *Remains of Old Latin, Volume III: Lucilius. The Twelve Tables*. (translated by E. H. Warmington). Loeb Classical Library 329. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938. 670 – 1. na: <https://archive.org/details/remainsofoldlati03warmuoft/page/216/mode/2up?view=theater>(pristupljeno: 26.04.2021.)

3.3.1. Tematika Lucilijevih satira

Lucilijev rad dopire uglavnom do svih strana društvenog života, počevši od književnog jezika, pa sve do najvažnijih političkih događaja koji su se u to vrijeme dešavali u Rimu. Raspravlja Lucilije o raznim temama, neke od njih su literatura, politika, moral, predrasude, religija, ateizam, dobri i loši običaji društva, staleži, pojedinci i uglavnom pri iznošenju oštrih kritika, uvreda nije štedio nikoga. Kritikovao je Gaja Lelija (lat. *Gaius Laelius*), Scipiona Emilijana, Kvinta Metela (lat. *Quintus Caecilius Metellus Macedonicus*) i Kornelija Lentula Lupa (lat. *Lucius Cornelius Lentulus Lupus*), nije mu bilo uopšte važno što su to upravo prvaci rimske aristokratije, s nekim od njih je bio čak i prijatelj.³⁷

„Svoje ljute strjelice baca pjesnik imenice na velike i male ljude, a tim se njegova satira bitno razlikuje od Enijeve. On ne šteti državnika ni pjesnika, retora ni filozofa, bili oni Grci ili Rimljani. Ošiuo je i časnog Homera, a još ljuće Euripida i Izokrata, stoike i sofiste. Još gore prolaze njegovi zemljaci: Enije, Pakuvije, Akcije.“³⁸

Kao što se vidi iz prethodno navedenog citata, Luciliju je bilo prosto svejedno po kome će „udariti“ u svojim satirama, nije mu bilo važno da li je to neka osoba koja je na javnoj funkciji ili je to sasvim običan čovjek, on je svoje kritike iznosio slobodno i bez ikakvih ustručavanja. Razlog tome jeste upravo to što je Lucilije je pripadao Scipionovom krugu književnika, zatim pripadao je i bogatoj provincijskoj aristokraciji i upravo taj položaj omogućio je Luciliju da napada neke od najistaknutijih ljudi tadašnjeg Rima. U rimskoj književnosti su političke prilike dosta utjecale na iznošenje književnosti, a u tom periodu bila je zastupljena sloboda govora. Pa je i zbog toga Lucilije mogao iznositi sve što je zaželio, znao je da neće snositi nikakve posljedice.

Vratović navodi da je Lucilije u satirama pisao o raskoši, pohlepi, bolesnoj težnji za vlašću, praznovjerju, strastima, uglavnom sve one teme koje se spominju i u kiničko – stoičkoj dijatribi.³⁹ Lucilije je kritikovao i brak kao insitituciju potpuno beskorisnu. Posebnu pažnju privlači svojom kontraverznošću i kontradiktornošću, sam je sebi bio kontradiktoran. Kao što je spomenuto, Lucilije bio je jako ugledan Rimu, dolazi iz vrlo bogate porodice, bio je vlasnik velikog broja posjeda na jugu Italije, a s druge strane kritikuje tu rastrošnost i raskoš.

³⁷ ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 9.

³⁸ *Idem*, 13.

³⁹ VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 232.

Lucilijeve satire nisu uvijek imale satiričnu notu, nego su u duhu starije tradicije obrađivale različite teme. Ono što je bilo potpuno novo i do tada neviđeno na rimskom tlu, a što se redovno javljalo u njima jeste upravo oštra kritika, po čemu je ovaj pjesnik i specifičan. Lucilije je znao da se služi raznovrsnom pjesničkom tehnikom i bio je vješt versifikator. Njegove satire su, kao što je već spomenuto bile u raznim oblicima, uglavnom su to bile male pripovjetke, basne, pisma, dijalozi.⁴⁰ Biće nakon njega još satiričara koji će pisati satire sa oštrim tonom i oštrom kritikom, ali nijedan u tolikoj dozi kao Lucilije.

Prva knjiga satira sadržavala je parodiju pod nazivom *Vijeće bogova* (lat. *Concilium deorum*).⁴¹ Na ovom susretu bogova Lucilije je izvršio napad na Lentula Lupa, najvjerojatnije se radi o rimskom političaru i sucu Luciju Korneliju Lentulu Lupu. To suđenje odražava historijsko suđenje *de repetundis*, koje se dogodilo između Lupova konzulata i njegove cenzure.⁴² Lentul Lup nije bio drag ljudima iz Scipionovog kruga pa je, vjerovatno, to razlog zbog kojeg se Lucilije i odlučio da ga napadne. Bogovi su mu namijenili smrt od loše probave. Ova mješavina parodije i uvreda podsjeća na Senekinu *Pretvorbu božanskog Klaudija u tikvu*, a i ujedno je svjedočanstvo književne kritike.⁴³

Lucilije je u satirama davao opise putovanja i pripovijedao o gastronomiji. U trećoj knjizi pisao je o putovanju na Siciliju i putovanje od Rima do Kapue. U više njih Lucilije daje kulinarske savjete, čak je i u tridesetoj knjizi opisao i jednu gozbu koja je priređena od strane jednog skorojevića Granija, u čemu će se kasnije vidjeti sličnost s Petronijem i njegovom *Trimalhionovom gozбом*. Također, teme o putovanjima i kulinarstvu mogu se pronaći i kod pjesnika Horacija.⁴⁴ U petoj satiri Lucilije se žali na jednog svog prijatelja, iz razloga što ga nije obavijestio o svojoj bolesti, dok je deveta satira dokaz da se Lucilije bavio književnim i gramatičkim pitanjima.⁴⁵

Šesnaesta knjiga bila je posvećena Lucilijevoj ljubavnici, kojom nagovještava i

⁴⁰BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 143.

⁴¹CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*, 5. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno, 26.4.2021.)

⁴²GOH, Ian, *Scepticism at the Birth of Satire: Carneades in Lucilius' Concilium deorum*. *Classical Quarterly*, 2018., 2. Dostupno na: https://www.academia.edu/36875252/Scepticism_at_the_Birth_of_Satire_Carneades_in_Lucilius_Concilium_deorum (pristupljeno 25.04.2021.)

⁴³CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*, 5. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno, 26.4.2021.)

⁴⁴ *Idem*, 5.

⁴⁵ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 12.

ljubavno pjesništvo Katulovih epigrama i elegija u Augustovom periodu i tu dolazi u vezu s neoteričkim pjesništvom. U istoj knjizi Lucilije je raspravljao o prosudbama retorike i poetike, te o ozbiljnim književno – kritičkim i gramatičkim analizama. U tom dijelu podsjeća na Akcijevu retoričko – gramatičku neobrazbu. Naravno, i tu ubacuje ruganje, ruga se njegovom afektivnom, deklamatorskom stilu, Pakuvijevom stilu i patetičnim piscima.⁴⁶ Iz prethodno navedenog može se zaključiti da je Lucilije imao širok opus tema o kojima je raspravljao u svojim satirama.

Glavna izdanja očuvanih fragmenata Lucilijevih satira su od autora Luciana Müllera, Lipsae iz 1872. godine i Carla Lachmanna, Berolini iz 1876. godine.⁴⁷

3.3.2. Jezik i stil Lucilijevih satira

„Dijaloški elementi, primjereni podrijetlu te književne vrste, imali su u Lucilijevoj satiri važnu ulogu. Njegov jezik je snažan i živ, ali bez purizma. Dikcija mu je raznolikih boja: svakidašnji govor je izmjenjuje sa elementima finijeg konverzionog tona, posežući i za govorom ulice, bordela, vojničkih logora“⁴⁸, navodi autor Vratović.

Jezik mu je bio „često neizglađen i nedotjeran, jer za jezik, za stih i opće vanjski oblik ne mari mnogo“.⁴⁹

Lucilije iznosi i originalan, inovativan književni program koji je potpomognut njegovim karakterom i odbojnošću prema pravilima. Kada je u pitanju stil pisanja može se zasigurno reći da njegovo pjesništvo ne ostaje na jednoj stilističkoj razini, nego se otvara na sve strane. On miješa jezik epa s tehničkim terminima, s pojmovima retorike, znanosti, medicine seksualnosti, gastronomije, prava i politike, ali i sa svakodnevnim jezikom različitih društvenih slojeva. Dosta je koristio i grecizime.⁵⁰ Nije se povodio ni za epskim ni za tragičnim tonom i stilom. U njegovoj satiri može se naići i na ton grčkih jambografa koji je izmiješan s moralističkim opomenama i ukorima kiničara.⁵¹ Lucilije nije naročitu pažnju obraćao ni na jezik, ni na stil kojim će iznijeti ovu književnu vrstu. Miješao je metre, nije bio

⁴⁶CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*, 6. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno, 26.4.2021.)

⁴⁷MAIXNER, Franjo, *Historija rimske književnosti*. Zagreb: Nakladom mučnjaka i senftelebena, 1884., 40.

⁴⁸VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 232.

⁴⁹MAIXNER, Franjo, *Historija rimske književnosti*, 40.

⁵⁰CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*, 6. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf> (pristupljeno, 26.4.2021.)

⁵¹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 142.

dosljedan, u svojim satirama spajao je svakodnevni govor obrazovanog kruga ljudi s jezikom ulice, ali je više težio da se svojim jezikom i stilom približi nižim društvenim slojevima, odnosno običnom narodu i iz tog razloga nije držao do toga da njegove satire budu stilski dotjerane. Kasnije će ga Horacije, veliki stilista, kojemu je Lucilije bio i uzor u nekim stvarima, upravo kritikovati zbog te nedotjeranosti kako jezika, tako i stila.

Prvi satiričar nakon Lucilija bio je Publije Terencije Varon Ataćanin (lat. *Publius Terentius Varro Atacinus*). O sadržaju i karakteru njegovih satira nema nekih posebnih zabilješki, osim da su bile loše kako nam to navodi autor Šrepel, a razlog toga nije bio poznat. Svetonije navodi u svom djelu *O znamenitim ljudima* (lat. *De illustribus viris*) da su i gramatičari Servije Nikanor i Lenej pisali satire.⁵²

⁵²ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 19.

4. SATIRA U ZLATNOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI

Zlatni period naziva se još i klasični period rimske književnosti, počinje 80 god. prije n. e., a završava se 14. god. n. e. U ovom periodu razlikujemo Ciceronovo i Augustovo doba. Ciceronovo doba je trajalo od 80 god. pr. n. e., do 30. god. pr. n. e., tj. od Suline diktature pa do bitke kod Akcija; vrhunac razvitka u ovom periodu dosegla je rimska proza. Augustovo doba trajalo je od 30 god. prije n. e., do 14. god. n. e., tj. od početka carstva, do smrti cara Augusta, a vrhunac razvitka je dosegnut u poeziji. Za zlatni period rimske književnosti može se slobodno reći da je jedan od najplodnijih perioda kako piscima, tako i djelima. Neki od važnijih pisaca zlatnog perioda su Varon, Ciceron, Cezar, Horacije, Katul i Vergilije. U Ciceronovom dobu javlja se i posebna vrsta satire, menipska satira, koju je u rimsku književnost unio Marko Terencije Varon, dok se Augustovom javlja jedan od najvećih predstavnika rimske satire, Kvint Horacije Flak.

4.1. *Marcus Terentius Varo Reatinus*

Marko Terencije Varon Reaćanin, rođen je 116. god. pr. n. e., a umro 27. god. pr. n. e. Smatra se da je rođen u sabinskoj Reati, pa je u vezi s tim dobio nadimak Reaćanin (lat. *Reatinus*). Varon je prvi autor koji je djelovao u zlatnom periodu, ujedno prvi i jedini autor u Ciceronovom periodu koji je pisao satiru, i to menipsku satiru koju je upravo on unio u rimsku književnost. Varon je izazvao veliku pažnju unošenjem menipske satire u rimsku književnost. Nekima je to bilo dosta neobično, nesvakidašnje, čak i neprihvatljivo, zato što se u antičkoj književnosti tačno znalo šta je proza, a šta poezija, to dvoje je bilo strogo odvojeno, a Varon odjednom unosi pisanje satire mješavinom proze i stiha. Napisao oko sedamdeset djela, preko šest stotina knjiga. Pisao je mnoge naučne spise, logistorike, besjede, pjesme i menipske satire. Njegovo najznačajnije historijsko i antikvarsko djelo su *Starine* (lat. *Antiquitates*), koje obuhvata četrdeset i jednu knjigu.

Maixner, Franjo u *Historiji rimske književnosti* navodi da je Varon pored menipskih satira napisao i *Saturae* u četiri knjige, o kojima nemamo pouzdanih informacija kakvog su sadržaja i karaktera bile, ali se pretpostavlja su bile slične Lucilijevim.⁵³

⁵³MAIXNER, Franjo, *Historija rimske književnosti*, 62.

4.1.1. Menipska satira

Menipska satira je vrsta satire koja je napisana mješavinom proze i stiha, te mješavinom ozbiljnoga i smiješnoga sadržaja; u takvim satirama se uglavnom govorilo o ozbiljnim stvarima, na šaljiv način.

Varon je djelo *Menipske satire* (lat. *Saturae Menippae*), napisao je u 150 knjiga, koje su očuvane samo fragmentarno oko šest stotina odlomaka. Porijeklo imena *Saturae Menippae* dolazi nam od cinika Menipa⁵⁴ iz Gadare, na kojeg se i sam Varon ugledao. Varon je od njega uzeo samo oblik menipske satire, dok Menip govori o filozofiji i o životu kao cinik, Varon je bio ozbiljan učenjak, akademik. Pored Menipa iz Gadare, Varon se ugledao i na Lukijana iz Samostate koji je njegovao posebnu vrstu satiričnog dijaloga i nastavljao tradiciju kiničke – dijatribe. Ismijavao je narodnu religiju, praznovjerice, razmetljivost filozofa i uobraženost mnogih obrazovanih i neobrazovanih redova ljudi.⁵⁵

Vratović navodi da je Varon je u satirama najviše kritikovao nemoral i iskvarenosti u novom Rimu. Zatim, da su njegove satire često pisane u dijaloškom obliku, te da su se pored latinskih riječi pojavljivale i grčke riječi. Metri su bili raznovrsni, ali ponajviše je bilo jampskih senara. Svojstvo Varonovih satira bili su upravo „jedrina misli i zdrav nauk za praktičan život“.⁵⁶

Naslovi Varonovih menipskih satira bili su i latinski i grčki. Neki od naslova su *Kiničar* (lat. *Cynicus*), *Kiničar – retor* (grč. *Κυνωρήτωρ*), *Sprovod Menipov* (grč. *Ταφή Μενίππου*), *Eumenide* (lat. *Eumenides*), *Edimioni* (lat. *Endymiones*). Tematika je uglavnom raznovrsna kao i naslovi, u njima se često upotrebljavaju izreke i mitološka imena. Varon u svojim menipskim satirama nije zabilazio ni parodiju mita, koja je bila karakteristična za ovu književnu vrstu. U satiri *Eumenide* Varon raspravlja o različitim vrstama ludila, dok se u *Edimionima* ruga ljudima koji kao u snu prolaze kroz život. Varon je u njima davao i autobiografska obaviještenja, jer se u ovom periodu pojavom moćnih pojedinaca i razvojem individualizma pojavila i memoarsko – autobiografska književnost. Pisao je o poetici i muzici,

⁵⁴Grč. Μένιππος, cinički filozof iz Gadare, sljedbenik filozofa Metrokla. Poznato je da napisao oko trinaest knjiga različitih spisa, koje nam, nažalost, nisu sačuvane. U svojim satirama je ismijavao stoičku filozofiju i ljude općenito, napadao filozofe, znanost kao struku, itd. Ostavio je veliki utjecaj na mnoge filozofe, ali i na pisce menipske satire Varona, Seneku, Petronija i Lukijana iz Samostate.

⁵⁵BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 149.

⁵⁶VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 238.

raspravljao o pitanjima morala i politike.⁵⁷ Treba naglasiti da pored toga što on ismijava, ipak to ne radi u onolikoj mjeri koliko to radi pjesnik Lucilije. Varonove satire su imale više didaktički ton i on je upravo kroz to ismijavanje htio da ljudi izvuku pouku, ali ipak na malo šaljiv i podrugljiv način pa to spada u satiru.

U Varonovim *Menipskim satirama* „ogleda se šaroliki svet njegova duha i njegova vremena – učenost i doživljaj, mitologija i historija.“⁵⁸ Poznato je da je Varon bio jako plodan pisac i da se okušao u mnogim književnim vrstama, ali obzirom da Menipske satire čine čak jednu četvrtinu njegovog književnog opusa, može se pretpostaviti da je najviše volio pisati menipske satire i da je upravo u njima pronašao književni oblik koji mu je najviše odgovarao.

Kada su u pitanju jezik i stil može se uočiti da se različitim sadržajima mijenja ton i stil. Varon je bio pobornik grčkog azijanizma, kićenog stila, i to je upravo pokazao svojim opisima, koristeći se deminutivima i pjesničkim epitetima. U svojim menipskim satirama pokazao je bogatstvo i raznolikost izraza, oblika, tema, te da je odličan versifikator. Varonove *Menipske satire* bile su uglavnom stilski neujednačene i umjetnički nedovršene. Kada je u pitanju jezik može se slobodno reći da je bio jezički izbirljiv, dosta je koristio neologizme i prihvatao anomalije.⁵⁹

Varonova satira kasnije će se raširiti i u romanima i na njega će se upravo ugledati i dva poznata rimska autora Seneka u djelu *Pretvorba božanskog Augusta u tikvu* i Petronije u *Satirikonu*.

4.2. *Quintus Horatius Flaccus*

Pjesnik Kvint Horacije Flak rođen je 65. god. pr. n. e., a umro 8. god. pr. n. e., rodom iz Venuzije, danas Venosa u Italiji. Potiče iz obitelji skromnog imovinskog stanja. Horacije bio je jedan od najvećih rimskih pjesnika, pored Vergilija i Ovidija. Pisao je samo poeziju i pripadao je Mecenatovom krugu književnika, preko njega se kasnije približio i caru Augustu. Njegov književni opus čine pjesme pod naslovom *Epode* (lat. *Epodes*) koje Horacije naziva i *Jambima* (lat. *Iambi*). ukupno 17 pjesama, dvije knjige satira pod nazivom *Saturae* ili *Sermones*, četiri knjige oda pod nazivom *Oda* ili *Carmina*, zatim *Poslanica Pisonima* (lat. *Ad*

⁵⁷BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 150.

⁵⁸*Idem*, 150.

⁵⁹*Idem*, 151-152.

pisones ili *Ars poetica*), dvije knjige pjesničkih poslanica pod nazivom *Epistulae* i himna *Carmen seculare*.

4.2.1. Horacijeve satire

Za Kvinta Horacija se može slobodno reći da je oplemenio rimsku satiru. Satire je počeo pisati „u dobi između Filipa i Akcija 31. god. pr. n. e.“.⁶⁰ Izdao je dvije knjige satira pod nazivom *Saturae* ili *Sermones*. Prva knjiga obuhvata deset satira, ukupno hiljadu i dvadeset devet stihova, dok druga obuhvata osam satira, ukupno hiljadu i osamdeset dva stiha i svi su u potpunosti očuvani. Sve satire su napisane u daktilskom heksametru. Naziv *Sermones* dolazi iz razloga jer su pisane u dijaloškom obliku, Horacije sve satire pripovjeda upravo kroz razgovor pa otuda i sam naziv *Razgovori*.

Bio je poznat po tome što je smijući se govorio istinu, lat. *ridens dicere verum*.⁶¹ U njegovim satirama može se naići na jasne znakove da je pristupao politici cara Augusta, oni se odnose više na tipične, nego na individualne pojave.⁶² Njegove satire su bile pune duhovitosti i pozitivne energije u kojima uglavnom ismijava tadašnje vrijeme, kritikuje društvo, posebno ljudske slabosti, mane i ponašanje.

Prva knjiga satira⁶³ obuhvata deset satira, „objavljena je 35. god. pr. n. e., a druga knjiga pet godina kasnije.“⁶⁴ Prva knjiga satira nije bila namijenjena široj javnosti, nego za pjesnikove odabrane ljude, najčešće je samo prijateljima čitao pojedine satire.⁶⁵ U nastavku rada će se u kratkim crticama razložiti o čemu Horacije pripovijeda u prvoj knjizi satira, odnosno koje teme uglavnom obrađuje.

I, 1 – sastavljena od 121 stiha u kojoj Horacije pripovjeda Meceni o nezadovoljstvu ljudi svojim životom, kako nijedan čovjek nije zadovoljan onim što posjeduje, tim pitanjem i započinje ovu satiru:

⁶⁰BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 262.

⁶¹*Idem*, 261.

⁶²*Idem*, 283-285.

⁶³Q. HORATIUS FLACCUS, *Satyrarum libri (The Works of Horace* C. Smart Philadelphia Joseph Whetham, 1836.), Book 1. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi004/phi0893.phi004.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 28.04.2021.)

⁶⁴ŠREPEL, Milivoj. *Rimska satira*, 31.

⁶⁵*Idem*, 35.

*Qui fit, Maecenas, ut nemo, quam sibi sortem
seu ratio dederit seu fors obiecerit, illa
contentus vivat, laudet diversa sequentis?*⁶⁶

*Kako je to Mecena, da nitko kako mu zvanje
Il' namjenio razbor, il' slučajno donio, s njime
Zadovoljan ne živi, već hvali, čim drugi se bave?*⁶⁷

I, 2 – sastavljena od 134 stiha, daje informacije o povredama braka kao institucije, poznato je da je i Lucilije pisao o braku, ali u smislu da je brak institucija potpuno beskorisna.

I, 3 – sastavljena od 142 stiha, počinje s Tigelijem⁶⁸ gdje prikazuje njegovu sliku i daje informacije o njemu. U ovoj satiri Horacije iznosi i autobiografske podatke, govori o svojim ukusima, željama, težnjama i općenito o svom životu.

I, 4 – sastavljena od 143 stiha, u njoj uglavnom iznosi autobiografske podatke, govori o svom ocu, te daje njegov fizički opis. Zatim, ovdje razlaže i značaj svoje satire, tačnije opravdava samog sebe i satiru kao književnu vrstu, u čemu ulazi u kritiku Lucilija i njegovog književnog rada, koju će kasnije pokušati opravdati u desetoj satiri.

I, 5 – sastavljena od 104 stiha u kojoj je Horacije opisivao svoje putovanje u Brundizij s Mecenom, Vergilijem i Varijem Rufom, to je ujedno i prvi opis događaja u satirama, ovu satiru je napisao vjerovatno po ugledu na Lucilijevu i njegovo putovanje na Siciliju.

I, 6 – sastavljena od 131 stiha, pruža dosta autobiografskih informacija, u ovoj kao i u I, 4 satiri daje opis svog oca i izlaže vlastito upoznavanje s Mecenatom. Satire od I, 4 – I, 6 uglavnom su autobiografskog karaktera.

I, 7 – sastoji se od 34 stiha, ujedno i najkraća Horacijeva satira u kojoj se prisjeća uspomena iz logorskog života.

I, 8 – sastavljena od 50 stihova, u njoj Horacije pripovjeda o dvije vračare koje su pobjegle kada je odjednom pukao kip Prijapa, boga plodnosti, kojeg Horacije uvodi da vodi razgovor u ovoj u satiri.

I, 9 – napisana u 73 stiha, autor Šrepel navodi da je ova satira „remek – djelo milotne

⁶⁶Q. HORATIUS FLACCUS, *Satyrarum libri*, Book 1, Poem 1, 1 – 3. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi004/phi0893.phi004.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 28.04.2021.)

⁶⁷RAC, Koloman. *Primjeri iz rimske književnosti*. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1910., 140.

⁶⁸*Tigellius, ii, m.* – Tigelije, pustolovni glazbenik, blizak prijatelj Julija Cezara.

šale i žive karakteristike⁶⁹ ona opisuje događaj iz Horacijeva života, gdje se tokom šetnje Rimom susreo s jednim besposlenim brbljivcem koji mu nije dao mira, u kojoj je on je na sve načine pokušavao da se izbavi i da pobjegne od njega i njegove dosadne priče.

I, 10 – sastoji se od 92 stiha, u ovoj satiri između ostalog piše i o odnosu svoje satire naspram Lucilijeve, u njoj opravdava i svoj napad na Lucilija i njegovu satiru koju je iznio u I, 4 satiri.

Horacijevi navodi da je forma Lucilijeve satire nedotjerana, zametalo je autorima poput Hermogena, Tigelija, Demetrija, Pantilija i Fanija i upravo iz tog razloga Horacije opravdava svoju kritiku u ovoj desetoj satiri.⁷⁰ Iz prve knjige može se dosta saznati o općim informacijama iz njegovog života, o načinu života, o njegovim težnjama, željama, o njegovom ocu, iznosi informacije i o svom prijateljstvu s Mecenatom, dakle iznosi veliki broj autobiografskih podataka. Predstavlja poglede na različita pitanja, govori o satiri kao književnoj vrsti, o Luciliju, ne zaobilazi ni napade na ovog slavnog satiričara.

Druga knjiga⁷¹ se sastoji od osam satira i dosta je dotjeranija u poređenju s prvom knjigom. U drugoj knjizi Horacije mijenja kompoziciju, za razliku od prve u kojoj sve satire pripovijeda sam Horacije, druga knjiga je specifična po tome što on uvodi neke druge osobe da umjesto njega pripovijedaju radnju satira. Ton je u drugoj knjizi satira nešto blaži, u njima uglavnom izostaje lični napad, koji je bio izrazitiji u prvoj knjizi. Karakteristike i kratki opisi svake satire druge knjige biće izneseni u nastavku rada.

II, 1 – napisana u 86 stihova, u njoj Horacije brani i opravdava svoju satiru ljudima koji su smatrali da je preoštra i koji su imali zamjerke kada je je pitanju forma, tu izlaže i značaj svojih, te govori o sadržaju Lucilijevih satira. Ova satira ima dosta sličnosti s četvrtom satirou u prvoj knjizi.

II, 2 – napisana u 136 stihova, u njoj seljak po imenu Ofelo izlaže pjesnikovu zamisao, pripovijeda i o umjerenosti jela i pića.

II, 3 – napisana u 326 stihova, najduža Horacijeva satira koja govori o pretjeranosti u stoičkoj filozofiji, gdje izlaže stoičke paradokse, prave pripovijesti kiničke dijatribe, začinjene

⁶⁹ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 36.

⁷⁰*Idem*, 39.

⁷¹Q. HORATIUS FLACCUS, *Satyrarum libri*, Book 2. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi004/phi0893.phi004.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 28.04.2021.)

dijalogom i anegdotom, namjenjene moralnoj pouci i obradi filozofskih pitanja praktične etike.⁷²

II, 4 – napisana u 95 stihova, u kojoj Horacije govori o kulinarskim savjetima i umjećima koje iznosi učenik Katije. Poznato je da se i Lucilije bavio ovakvim temama, pa se ovdje Horacije ugledna na njega i preuzima temu iz njegovog opusa. Ova satira ima dosta sličnosti i s drugom Horacijevom satirou.

II, 5 – sastavljena od 110 stihova, ovdje pjesnik iznosi parodiju epske poezije o proroku Tiresiji, koga je Ulikso pitao kako je, nakon što je izgubio sve, mogao doći do bogatstva, nakon čega slijedi dijalog između njih dvojice.

II, 6 – sastavljena od 117 stihova, u njoj Horacije savršeno opisuje ljepotu i sreću seoskog i gradskog života, ovdje je upletena priča o miševima i to jednom seoskom i jednom gradskom mišu. Šrepel navodi da u njoj „otkriva cijelo svoje srce, između ostalog ova satira spada među najsavršenije tvorevine rimske književnosti.“⁷³

II, 7 – sastavljena od 118 stihova, u njoj rob Davo pripovjeda stoički paradoks – kako je samo mudrac slobodan, a svi ostali ljudi robovi.

II, 8 – napisana u 95 stihova, ujedno i posljednja Horacijeva satira, ovdje govori raskošnosti savremene rimske gozbe, vjerovatno po ugledu na Lucilija, jer je i on obrađivao ovu tematiku.

Budimir i Flašar navode da je „tehički prva knjiga slabija od druge i pored veće neposrednosti i oštine. U prvoj knjizi ima mnogo nagoveštaja i neočekivano brzih skokova sa teme na temu, dok je druga tematski i kompoziciono mnogo stroža i jedinstvenija.“⁷⁴ Spomenuto je da Horacije mijenja kompozicionu shemu u drugoj knjizi satira, on uvodi druge osobe da pripovjedaju umjesto njega, što nije slučaj s prvom knjigom satira. Može se uočiti da se s ovom kompozicionom shemom ne slažu jedno prva i šesta satira, jer u njima pripovjeda Horacije. Satire u drugoj knjizi pretežno opisuju moralne teme.

Horacije u svoje satire unosi mnogo šala, pozitivne energije, humora i ironije, ali i oštine, koja naravno, nije dosegla Lucilijevu oštrinu, ali ipak je prisutna. Iznio je Horacije i veliki broj autobiografskih podataka, opisivao svoj društveni život, moralne teme, govorio o putovanju, gastronomiji, raskoši, stoičkoj filozofiji, književnom životu, ljudskim slabostima,

⁷²BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 282.

⁷³ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 42.

⁷⁴BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 283.

manama, ponašanju itd. Uglavnom se bavio temama koje ga nisu mogle koštati ni života, ni imanja. Širok raspon tema je Horacije obrađivao i iznio u svojim satirama finim i uglađenim jezikom. Sljedeće poglavlje govori o jeziku i stilu Horacijevih satira.

4.2.2. Jezik i stil Horacijevih satira

Horacije je rimsku satiru doveo do savršenstva u svakom smislu, a posebno kada su u pitanju jezik i stil. Spomenuto je da se ugledao na Lucilija, ali samo kada je u pitanju tematika, a oštro ga je kritikovao zbog njegove nedotjeranosti jezika i stila. Horacije je zaista veliku važnost pridavao upravo pravilnosti jezika. U svom djelu *Ars poetica* daje preporuke mladim ljudima koji žele da postanu pjesnici i tu želi prije svega da upozori na važnost pravilnosti jezika u pjesmama. Dakle, želi istaknuti da jedan pjesnik mora znati pravilno govoriti latinski jezik i pokazati svoju obrazovanost.

Horacije se u svojim pjesmama držao zlatne sredine i drugima poručivao da se drže iste. Izraz zlatna sredina lat. *aurea mediocritas* Horacije spominje u svojim Odama.

*Auream quisquis mediocritatem
diliget, tutus caret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.*⁷⁵

Horacije ovim stihovima želi istaknuti kako je zlatna sredina najbolja, da se ni u kom slučaju ne ide u krajnost, nego da se mudro drži podalje od suda koji izaziva zavist, tu se postavlja se pitanje *Zašto?* Prvi razlog je vjerovatno njegov strah od carskog perioda u kojem je djelovao, s druge strane Horacija je najviše nerviralo što ljudi izazivaju sukobe u Rimu, on je govorio kako je sretan što živi u takvom Rimu, zato što je car August uspostavio rimski mir lat. *pax romana* ili *pax Augusta*, time je nastupio stogodišnji mir.

Budimir i Flašar spominju da Horacijeva satira nije imala zajediljivi ton oštre političke i bespoštedne društvene kritike, te da se poput Lucilija koristio svakodnevnim govorom (lat. *sermo cotidianus*), nema sumnje da je ponekad u svojim satirama koristio i vulgarne riječi.⁷⁶

⁷⁵Q. HORATIUS FLACCUS. *Carmina (Horace, Odes and Epodes*, Paul Shorey and Gordon J. Laing Chicago Benj. H. Sanborn & Co. 1919.), Book 2, poem 10, 5 – 8. DiogenWeb. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi001/phi0893.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 02.05.2021.)

⁷⁶BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 283.

4.2.3. Sličnosti i razlike između satiričara Lucilija i Horacija

Za Lucilija je rečeno da je tvorac rimske satire, a za Horacija da oplemenio rimsku satiru i iz tog razloga obojica, zasigurno, imaju veliki utjecaj na ovu književnu vrstu. Između njih dvojice kada je u pitanju pisanje satire može se povući paralela na dva nivoa: na nivou jezika i stila i na nivou između Lucilijeve preoštne kritike društva i Horacijevog držanja zlatne sredine.

Kada je u pitanju jezik i stil spomenuto je da je Lucilijev jezik dosta neizgladen i nesavršen, što je Horacije kritikovao i osuđivao u svojim satirama, jer se on zalagao za to da pjesme moraju biti pisane finim i ugladenim jezikom i stilom, kakvim je i sam pisao u svojim pjesmama. Šrepel u *Rimskoj satiri* spominje da Horacije zamjeri Luciliju što prečesto grčke riječi upliće u latinski jezik, i to uglavnom nepromjenjive grčke riječi. Lucilije je koristio u svojim satirama cijele grčke stihove i polustihove⁷⁷, što nam nije slučaj i s Horacijem. Horaciju je dotjeranost jezika i stila bila među važnijim komponentama i o tome je vodio izuzetnu brigu. Kada je u pitanju stih, Lucilije je pisao u trohejskim septenarima, jampskim senarima i heksametrima, dok je Horacije pisao samo u heksametrima i time utvrdio metarski oblik rimske satire, a kasnije će tim putem ići Perzije i Juvenal.

Još jedna velika razlika između ova dva satiričara jeste ta što se Horacije zalagao za zlatnu sredinu, dok je Lucilije svojom preoštrom kritikom išao u krajnost. Lucilije je iznosio preoštne kritike politike, društva, vremena, a jedan razlog takve kritike jeste i period u kojem je djelovao, prosto je nemoguće porediti arhajski period s carskim periodom, posebno kada je u pitanju književno stvaralaštvo. U Horacijevo vrijeme nema slobode govora koja je bila prisutna u Lucilijevom periodu, i samim time njihove satire nisu mogle imati istu dozu oštine u sebi. Lucilije je slobodno kritikovao kako niže, tako i više staleže, nije mu bilo uopće bitno na koga će „udariti“ u svojoj satiri, dok su se u carskom periodu autori uglavnom dodvoravali carevima i nisu smjeli iznijeti nikakvu kritiku koja se tiče samih careva i ljudi na višim pozicijama. Ukratko, morali su dobro paziti o čemu će pisati, koga će kritikovati i na koji način. Horacije je kritikovao samo one koje je smio, ponajviše skorojeviće, ljude koji su se protivili književnosti, vračare, uočeno je, također, da dosta kritikuje i Lucilija, a u jednoj upoređuje svoju satiru s Lucilijevom, navodi da se po svom talentu ne može porediti s Lucilijem.

⁷⁷ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 16.

Horacije je bio protiv Lucilijeve monotonije, zalagao se za elastičniju i elegantniju kritiku, bogatu više homorom, nego sarkazmom⁷⁸ dok je Lucilije oštro kritikovao iskvarenost i izopačenost svog doba, šale koje je unosio u svoje satire bile su uglavnom nepristojne i bezobzirne.⁷⁹ Kada su u pitanju sličnosti, obojica su u svojim satirama obrađivali različite teme, Horacije je čak neke preuzimao od Lucilija, kao što je već spomenuto neke od njih su opisi putovanja, gastronomski savjeti, rastrošnost, kritika ljudskih mana, ponašanja. itd, ali na dosta blaži način i s dosta manje kritike. Horacije je kao i Lucilije često je govorio o sebi, iznosio vlastite doživljaje i autobiografske podatke.

Maixner, Franjo navodi da je Horacije u mnogim stvarima pretekao Lucilija kada je u pitanju satira, dosta bolje je vladao umom, duhovitošću, humorom, ironijom, uglađenošću jezika i stiha i svojom dosljednošću.⁸⁰ Dok s druge strane, njegova satira nije bila po svačijem ukusu, bilo je kritičara koji su žalili za oštrinom Lucilijevih satira, koju Horacije nije iznio.⁸¹

⁷⁸BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 283.

⁷⁹MAIXNER, Franjo, *Historija rimske književnosti*, 133.

⁸⁰*Idem*, 133.

⁸¹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 293.

5. SATIRA U SREBRENOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI

Srebrni period naziva se još i period novog stila, počinje 14. god. n. e., a završava se 117. god. n. e. I ovaj period, kao i zlatni iznjedrio je velike stvaraoce rimske književnosti, neki od njih su: Seneka, Petronije, Tacit, Marcijal, Perzije i Juvenal. Za ovaj se period može slobodno reći da je period terorizma, nemira i straha koji su sa sobom donijeli carevi, pogotovo Kaligula, Neron i Domicijan, tek će se s carem Trajanom smiriti situacija, koji će biti dosta blaži od svojih prethodnika. Zbog svega toga, ovaj period je doista poseban i izazovan za sve književnike; u ovom periodu ponajviše je oštećeno govorništvo, koje je izgubilo svoju pravu svrhu. Nema slobode govora, pojavljuje se sve više laskanja u književnosti, jer u protivnom kada bi književnici pisali nešto što ne odgovara sistemu, politici i caru, mogli su biti prognani iz Rima, moglo im je biti oduzeto svo bogatstvo, čak su mogli biti i osuđivani na smrt. U srebrnom periodu satiru su pisala četiri autora, Seneka Mlađi, Perzije, Petronije i Juvenal. Seneka je napisao menipsku satiru, Perzije i Juvenal prave satire, poput Horacijevih i Lucilijevih, a Petronije *Satiricon* – satirični roman napisan u duhu menipske satire.

5.1. *Lucius Annaeus Seneca*

Nakon Varona, sljedeći autor koji je pisao menipsku satiru u rimskoj književnosti bio je Lucije Anej Seneka, sin Seneke Retora. Rođen je oko 4. god. pr. n. e. u Kordubi, a umro je 65. god. n. e. Bio je okrivljen za sučesništvo u zavjeri protiv cara, pa mu je dopušteno da se sam ubije.⁸² Tvorac je modernog novog stila za vrijeme Neronove vlasti. Novi stil je „autentični, poentirani, isjeckani, i sentenciozni stil koji je nastao kao jedna varijanta azijanizma grčkih retora i prenesen je u Rim.“⁸³ Ovaj stil je ostavio traga kako u rimskoj, tako i u europskoj književnosti. Seneka je pored menipske satire *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu* (lat. *Apocolocyntosis divi Claudii*) pisao i moralno – filozofska djela, pisma i tragedije.

Postoje i drugi naslovi za ovu menipsku satiru, a to su: *Satira o Klaudijevoj smrti* (lat. *Ludus de morte Claudii*) ili *Klaudijeva apoteoza u satiri* (lat. *Claudii apotheosis per satira*).⁸⁴

⁸²VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 268.

⁸³BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 371.

⁸⁴VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 269.

5.1.1. Menipska satira *Apocolocyntosis divi Claudii*

Satira *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu* je „jedno od najduhovitijih djela rimske književnosti, koje mnogi kritičari je proglašavaju za najbolje Senekino djelo...“⁸⁵ *Pretvorbu božanskog Klaudija u tikvu* napisao je Seneka u obliku menipske satire, tj. u mješavini proze i stiha i mješavini ozbiljnoga i smiješnoga sadržaja. U njoj pripovijeda o pretvorbi cara Klaudija u tikvu, umjesto u božanstvo.

Ovom satikom Seneka se vjerovatno želio na neki način osvetiti caru Klaudiju, jer ga 41. god. n. e. poslao u progonstvo na Korziku, tamo je ostao osam godina i to prema zahtjevu Klaudijeve žene Mesaline, najvjerovatnije zbog nemoralna, odnosno vanbračne veze s Julijom, Kaligulinom sestrom.⁸⁶ Pretpostavlja se da je *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu* nastala u oktobru 54. god. n. e.⁸⁷ Sastavljena je od petnaest caputa i nije u potpunosti završena. Da se radi o satiri možemo vidjeti iz samog naslova *Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, samo povezivanje riječi božanstvo i riječi tikva, gdje se miješa božanstvo jedna tako ozbiljna stvar s tikvom.

U ovoj satiri Seneka duhovito, surovo i ironično ismijava cara Klaudija, daje duge i iscrpne opise njegovog umiranja, na smiješan način iznosi nevolje i nezgode koje su ga zadesile i to upravo u ono vrijeme kad je trebao biti proglašen za božanstvo. Satira započinje time kako Klaudije leži na smrtnoj postelji i nikako da se rastavi s dušom, a astrolozi mu davno predvidjeli smrt i to Horacije pripovijeda na dosta duhovit i donekle pakostan način.

Claudius animam agere coepit nec invenire exitum poterat. Tum Mercurius, qui semper ingenio eius delectatus esset, unam e tribus Parcibus seducit et ait: "Quid, femina crudelissima, hominem miserum torqueri pateris? Nec unquam tam diu cruciatus cesset? Annus sexagesimus [et] quartus est, ex quo cum anima luctatur. Quid huic et rei publicae invides? Patere mathematicos aliquando verum dicere, qui illum, ex quo princeps factus est, omnibus annis, omnibus mensibus efferunt. Et tamen non est mirum si errant et horam eius nemo novit; nemo enim unquam illum natum putavit. Fac quod faciendum est:

⁸⁵BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 364.

⁸⁶*Idem*, 361.

⁸⁷NOVAKOVIĆ, Darko, *Prijevod: Lucije Anej Seneka, "Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu"*. *Latina et Graeca*, vol. 1, br. 21, 1983., 71. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223552>, (prisupljeno: 05.05.2021.)

*"Dede neci, melior vacua sine regnet in aula."*⁸⁸

Klaudije je počeo ispuštati dušu, a izlaz nije mogao naći.

Tada Merkurije, kojega je uvijek oduševljavala njegova domišljatost, povede na stranu jednu od tri Parki i reče: "Ženetino okrutna, zašto puštaš da se čovjek muči? Zar se ni poslije tako duga mučenja neće smiriti? Već se šezdeset i četiri godine rve s drušom. Zašto si zlobna i prema njemu i prema državi? Daj da i astrolozi već jednom kažu istinu – pokapaju ga svake godine, svakoga mjeseca otkad je postao car! Mada, uostalom, nije čudno što griješe i što nitko ne zna kad će mu kucnuti, jer o njemu nikad nitko i nije razmišljao kao o živu stvorenju. Čini što je činiti:

*"smrti ga predaj ; nek dvorom bolji zavlada pratnim!"*⁸⁹

Iz prethodno navedenog može se učiti da Seneka zaista oštro ismijava Klaudija i da uveliko koristi pogrdne riječi kako bi iskazao svoj bijes i svoju ljutnju zbog toga što Klaudije ne umire. Na sve načine je Seneka pokušao da izvrgne ruglu cara Klaudija, poseban način i izbor riječi koristi kada daje opis nakon što je Klaudije ispustio dušu.

*Et ille quidem animam ebullit, et ex eo desit vivere videri. Expiravit autem dum comoedos audit, ut scias me non sine causa illos timere. Ultima vox eius haec inter homines audita est, cum maiorem sonitum emisisset illa parte, qua facilius loquebatur: "vae me, puto, concacavi me." Quod an fecerit, nescio: omnia certe concacavit.*⁹⁰

*I on zbilja izrične dušu, i otada se prestalo priviđati da je živ. Izdahnuo je dok je slušao komedijaše, pa ti može biti jasno da ih se ne bojim bez razloga. Posljednje njegove riječi koje su smrtnici čuli, pošto je ispustio malo snažniji zvuk na onaj dio kojim je lakše govorio, bile su ove: „Jao meni, mislim da sam se zasrao!“ Da li je to zbilja učinio, ne znam; da je sve zasrao, u to nema sumnje.*⁹¹

U ovoj menipskoj satiri je poznata epizoda sjednica bogova koja zapravo podsjeća na sjednicu rimskog senata koji treba donijeti odluku o Klaudijevoj pretvorbi u božanstvo. Na

⁸⁸SENECA, *Apocolocyntosis* (W.H.D. Rouse, M.A. Litt. D. London William Heinemann 1913.), Section 3. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1017/phi011/phi1017.phi011.perseus-lat2.xml (prisupljeno: 06.05.2020.)

⁸⁹NOVAKOVIĆ, Darko, *Prijevod: Lucije Anej Seneka. Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, 73 – 74. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223552> (prisupljeno: 06.05.2021.)

⁹⁰SENECA, *Apocolocyntosis*, Section 3. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1017/phi011/phi1017.phi011.perseus-lat2.xml (prisupljeno: 06.05.2020.)

⁹¹NOVAKOVIĆ, Darko, *Prijevod: Lucije Anej Seneka. Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*, 75. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223552> (prisupljeno: 07.05.2021.)

njoj car August iznosi svoje mišljenje o tome da li se treba zaista Klaudije prevoriti u božanstvo. Nakon Augustovog izlaganja, usvojen je prijedlog da se Klaudije ipak smjesti u podzemni svijet. Na tom putu Klaudije ugleda svoj sprovod i shvata da je umro, nakon toga slijedi tužaljka napisana u anapestima koja je bila ugodna Klaudiju za slušati, ali ga Taltibije spušta u podzemni svijet. U podzemnom svijetu sudija Eak koji je sudio po Kornelijeveom zakonu o ubicama, osuđuje Klaudija da je ubio:

*occisos senatores XXXV, equites R. CCXXI, ceteros ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε.*⁹²

*35 senatora, 221 rimskog viteza i ostalih koliko je praha i p'jeska.*⁹³

Pored mješavine proze i stiha, može se uočiti da Seneka miješa i latinski jezik s grčkim jezikom, najvjerojatnije kako bi na neki način ismijao Klaudijevu učenost. Miješanje latinskog jezika sa grčkim imamo i kod Varona, koji je također pisao ovu vrstu satire.

Nakon što ga je sudija Eak osudio, određuje mu i kaznu, a kazna je bila da se Klaudije zauvijek kocka s čašom kojoj je bilo probušeno dno. Nakon toga, dolazi Gaj Cezar koji želi da uzme Klaudija kao svog roba i obzirom da nije bio zadovoljan njegovom poslušnošću vraća ga ponovo Eaku koji ga daje za roba Menandru. Tu je i kraj satire, „završetak je nekako neodređen i suvišan, pa stoga neki ispitivači i misle da je u nastavku bilo opisano samo „otikvljenje“ Klaudijevo“.⁹⁴

5.2. *Aules Persius Flaccus*

Sljedeći autor koji je pisao satire u rimskoj književnosti bio je Aulo Perzije Flak. Rođen je 34. god. n. e., a umro je 62. god. n. e., rodom iz eturskog grada Volatere, bio je iz bogate porodice i vrlo rano je ostao bez oca. Bio je pristaša stoičke filozofije, „u 16. godini upoznao je filozofa stoičke sekte Aneja Kornuta koji ga je uputio u načela stoičke filozofije“⁹⁵, i koji je ujedno bio njegov zaštitnik. Njegov život obuhvata zadnje tri godine Tiberijeve vladavine, Kaligulino i Klaudijevo doba i

⁹²SENECA, *Apocolocyntosis*, Section 14. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1017/phi011/phi1017.ph011.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 08.05.2020.)

⁹³NOVAKOVIĆ, Darko, *Prijevod: Lucije Anej Seneka. Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu*. 81. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223552> (pristupljeno: 08.05.2021.)

⁹⁴BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 368.

⁹⁵ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 55.

prvih osam godina Neronove vlasti.⁹⁶ Postoje nepouzdana podaci o tome da je Perzijeve porodica imala kućnu biblioteku od čak 700 hiljada svitaka.

5.2.1. Perzijeve satire

Iza sebe Perzije je ostavio svega šest satira, ali Šrepel navodi da je ipak „ta mala knjiga znamenita pojava rimske književnosti“.⁹⁷ Prije prve satire napisan je prolog koji se sastoji od četrnaest stihova, napisan je u holijambu, dok su satire napisane u heksametru, ukupno 665 stihova. U prologu se može vidjeti da autor opravdava to što se usudio da piše poeziju. Prolog ima isti cilj kao i satire koje ga prate. Nije sigurno da li je Perzije uopšte napisao taj prolog, postoje navodi da je „Heinrich izjavio da ga je napisao Perzijev izdavač Cezije Baso, filolog 17. st.“⁹⁸ Perzije je u njima izražavao nezadovoljstvo stanjem u književnosti i politici, iskazivao moralno i političko osuđivanje Nerona i tadašnjeg stanja u Rimu. Obzirom da je bio pristaša stoicizma u njegovim satirama može se naići i na moralistički ton stoičke filozofije.

Za prvu Perzijevu satiru Šrepel navodi da je „jedina pravcata Perzijeve satire po sadržaju“⁹⁹ dok su ostale ustvari „rasprave o općim, etičkim pitanjima sa stajališta stoičkog morala i u tematici preuzetoj iz stoičke dijatribe“.¹⁰⁰ Napisana je u dijaloškom obliku, iznosi dijalog između pisca i njegovog sagovornika. Sastavljena je od 134 stiha, u prvih dvanaest stihova govori o tome kako je satira kao književna vrsta nepopularna u ta doba u Rimu, prvenstveno zbog straha koji je vladao u Neronovom periodu.

U ovoj satiri indirektno u 121. stihu ismijava cara Nerona, i to riječima *kralj Mida imade magareće uši*, koje je nakon pjesnikove smrti njegov učitelj Kornut promijenio u *auriculas asini quis non habet?* u prijevodu *magareće u uši tko nema?*¹⁰¹

Druga Perzijeve satire sastavljena od 76 stihova, napisana caru Makrinu, kojeg spominje već u prvom stihu. U njoj Perzije pripovijeda o molitvama, tu ismijava prvenstveno način na koji ljudi upućuju molitve bogovima, kritikuje ljude koji upućuju neiskrene,

⁹⁶*Idem*, 53-54.

⁹⁷*Idem*, 59.

⁹⁸*Idem*, 60.

⁹⁹*Idem*, 61.

¹⁰⁰VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 273.

¹⁰¹ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 63.

nemoralne i molitve koje su nedostojne bogova, zatim način na koji misle da mogu bogove potkupiti zato što im prinose žrtve.

*...non tu prece poscis emaci
quae nisi seductis nequeas committere diuis;
at bona pars procerum tacita libabit acerra.
haut cuiuis promptum est murmurque humilisque susurrus
tollere de templis et aperto uiuere uoto.*¹⁰²

*...ti ne moliš pazarskom molitvom,
što bi tek mogo na samu povjerit bozima višnjim;
al' će većina gospode žrtvovat mučni tajan.
Nije svakomu lako iz hrama sasvim udaljit
Mrmor i kukavne šapte, te iskrenu molitvu molit.*¹⁰³

Treća satira sastavljena je od 117 stihova, u njoj pripovijeda o stoičkoj filozofiji u kojoj kritikuje „rđavi uzgoj mladeži“.¹⁰⁴

Četvrta satira – napisana je u 57 stihova, „započinje Sokratovim riječima namijenjenim Alcibijadu prema Platonovom dijalogu“¹⁰⁵ u njoj Perzije dosta raspravlja o neznanju muškaraca o sebi, odnosno pokazuje da muškarci slabo upoznaju sami sebe, ne mare za svoje mane, ali i to da su uvijek spremni oštro kritikovati druge ljude i njihove nedostatke.

Peta satira – sastavljena od 191 stiha, u njoj Perzije izražava poštovanje, ljubav i zahvalnost prema svom učitelju Kornutu koji ga je uputio u načela stoičke filozofije i koji mu je nakon smrti oca, pružio očinsku ljubav i zaštitu. Također, razlaže i stoičku misao da je samo mudrac slobodan. O tome je raspravljao i Horacije u drugoj knjizi, sedmoj satiri.

*tecum etenim longos memini consumere soles
et tecum primas epulis decerpere noctes.
unum opus et requiem pariter disponimus ambo
atque uerecunda laxamus seria mensa.*

¹⁰²PERSIUS, *Satires (Juvenal and Persius with An English Translation*, G. G. Ramsay London New York William Heinemann; G. P. Putnam's Son 1918.), Satire, 2, 3-7. DiogenWeb. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0969/phi001/phi0969.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 10.05.2021.)

¹⁰³ŠREPEL, Milivoj. *Rimska satira*, 108 – 109.

¹⁰⁴*Idem*, 61.

¹⁰⁵*Idem*, 62.

*non equidem hoc dubites, amborum foedere certo 45
consentire dies et ab uno sidere duci.*¹⁰⁶

*Sećam se kako sam s tobom provodio beskrajne dane,
Kako u sumrak smo skupa uz večeru kratili vreme,
Odmor i rad bismo uvek podelili među se pravo;
Opustimo se posle uz trpezu skromnu i šalu.
Ne sumnjaj stoga da uvek zbog čvrstog drugarstva nam dani
Prelaze isti put sudbe i da jedna zvezda ih vodi..*¹⁰⁷

Šesta, posljednja Perzijeve satira je nažalost ostala nedovršena, napisana je u 80 stihova. Ona je „namijenjena prijatelju Ceziju Basu u kojoj raspravlja o pitanju praktičnog života i o tome kako treba rukovati imovinom“.¹⁰⁸

Perzije u svojim satirama grdi, osuđuje i pohvaljuje. Vidi se, itekako, da je detaljno istražio svoje prethodnike Lucilija i Horacija i iščitao njihove satire. Neke teme preuzima od njih, iznosi nešto ozbiljniju satiru, s teškim i komplikovanim izrazima, napisanu uglavnom nejasnim jezikom i stilom poput Lucilijeva, bez skladnosti i jedinstva u njima, i samim time zaostaju za Horacijevim jezički i stilski dotjeranim satirama. U Perzijevim satirama može se primijetiti da je svaka na neki način pripovijest stoičkih načela u koje ga je uputio njegov učitelj Kornut.

Vratović u *Rimskoj književnosti* navodi da je Perzije pisao u „suhom poučnom tonu, tamnim, zakučastim jezikom punim manira, te da miješa razgovorni jezik sa pregnantnim formulacijama, što je bilo moderno u njegovo doba“.¹⁰⁹ Uzori su mu bili Lucilije i Horacije, koji su svijetu iznosili istinu, isto tako se i Perzije trudio da u svojim satirama ide njihovim putem. Šrepel spominje da postoje navodi da je „Perzija na pisanje satira potaknula deseta knjiga Lucilijevih satira“.¹¹⁰ Nema sumnje da Perzije ima izraziti dar za pisanje satira, ali ono što mu nedostaje jeste pravi satirični sadržaj koji su imali njegovi prethodnici, ali i životno iskustvo, koje doista mnogo znači jednom književniku.

¹⁰⁶PERSIUS, *Satires*, Satire 5, 40 – 46. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0969/phi001/phi0969.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 11.05.2020.)

¹⁰⁷BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*. 380.

¹⁰⁸ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 62.

¹⁰⁹VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 273.

¹¹⁰ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 59-60.

5.3. *Gaius Petronius Arbiter*

Za Gaja Petronija Arbitra nema pouzdanih informacija o tome kada je rođen, ali postoje navodi da je 65. god. n. e. izvršio samoubistvo, jer je bio optužen za sudjelovanje u *Pizonovoj zavjeri*.¹¹¹ Napisao je djelo *Natpisi* (lat. *Epigrammata*); to su bile kratke pjesme, namijenjene za natpise na spomenicima, kipovima, stijenama i slično. Sadržajem su bile veoma različite, bile su lakumne, obijesne, razuzdane, ali i duhovite.¹¹² Pored *Natpisa* napisao je i satirični roman u duhu menipske satire, pod nazivom *Satiricon*.

5.3.1. Petronijev satirični roman

Roman je napisan je u periodu vladavine cara Nerona, za njega postoji više naziva, a to su: *Satirikon* (lat. *Satiricon*), *Satire* (lat. *Saturae*) i *Knjige satira* (lat. *Satiricon libri*). Roman nije u potpunosti očuvan, „očuvani su samo odlomci iz 15. i 16. knjige“¹¹³ Iz samog naslova može se uočiti da se radi o jednoj vrsti satire koja je puna različitih događaja. Roman je napisan u obliku menipske satire, tj. mješavinom proze i stiha. U ovom romanu Petronije izvrgava ruglu pojedince, pa i čitavu zajednicu oslobođenika. Roman je pun zanimljivih avanturističkih događaja, a glavnu ulogu u romanu nosi Enkolpije koji pripovijeda raznorazne događaje i doživljaje. Najpoznatija epizoda iz romana je *Trimalhonova gozba* (lat. *Cena Trimalchionis*), koja je u potpunosti očuvana. U ovoj epizodi Petronije opisuje gozbu i predstavlja lik bogatog skorojevića, havlisavca i bivšeg roba Trimalhiona.

Kada su u pitanju imena likova gotovo sva imena iz romana su grčka, neki od njih su pored Enkolpija i Trimalhiona, Agamemnon, Geiton, Acyltos, Oenothea, Cinnamus, Circe, Corax, Hermeros, Lichas, Hesos, Niceros, Scintilla, itd. Petronije se ugledao na Grke, jer je ova književna vrsta dospjela u rimsku književnost preko Grka, pa vjerovatno otuda i ova grčka imena u romanu. Roman ima dosta povezanosti s Homerovom Odisejom; Enkolpije pripovijeda svoje doživljaje poput Odiseja, Enkolpijeva lutanja imaju sličnosti s Odisejevim lutanjima, Enkolpija progoni Prijap bog plodnosti (koji udara na njegovu muškost, i njegova lutanja su zapravo povezana s tim da tome nađe lijek i da na neki način umilostivi bogove),

¹¹¹Pizonova zavjera je naziv za zavjeru koju su 65. god. skovali pripadnici rimske aristokracije zajedno sa Gajem Kalpurnijem Pizonom lat. *Gaius Calpurnius Piso* da smaknu cara Nerona s vlasti. Pored Petronija tu su učestovali Seneka, Lukan i mnogi drugi.

¹¹²KUZMIĆ, Martin, *Petronijeve satire. Roman iz starorimskog života*. Zagreb: Tisak zaklade tiskare narodnih noina u Zagrebu, 1932. 120.

¹¹³VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 269.

dok Odiseja progoni Posejdon. U romanu ima govora i o uzrocima propadanja govorništa o kojem su raspravljali Enkolpije i Agamemnon. Ovaj roman koliko je satiričan, toliko je i erotičan, pripovjeda Petronije i o ljubavnom trouglu između Enkolpija, Askilta i Gitona, postoji i dio koji govori o opscenim orgijama koje je priredila Prijapova sveštenica za njih trojicu.

U *Satirikonu* je „ostavilo traga bogato i raznorodno književno naslijeđe grčke putopisne književnosti, avanturističkog i ljubavnog romana, miletske priče i menipske satire“.¹¹⁴ Na kraju romana može se vidjeti da je Petronije ustvari ismijao društvo 1. st. n. e.

5.4. *Decimus Iunius Iuvenalis*

Satiričar Decim Junije Juvenal rođen je 65. god. n. e. u Akvinu, a umro je poslije 128. god. n. e., o njegovom životu i nema nekih pouzdanih zabilješki. Juvenal je jedan od glavnih predstavnika prave rimske satire, pored Lucilija, Horacija i Perzija, a ujedno i posljednji satiričar u rimskoj književnosti koji je pisao satiru onakvu kakvu je stvorio pjesnik Lucilije u arhajskom periodu, ali, nešto drugačiju od Lucilijeve, bez preostre kritike. Naime, poznato je da se Lucilijeva satira javlja u doba kada je bila na snazi velika republikanska sloboda, a Juvenal za vrijeme careva Nerona i Trajana, gdje uveliko nema slobode govora i književnici pišu samo ono što ih ne bi moglo koštati. Postoje navodi da je Juvenal završio u progonstvu, tačan razlog toga se ne zna, ali obzirom da u prvom dijelu stvaralaštva iznosi oštre kritike u svojim satirama, pretpostavlja se da je upravo zbog njih i završio u progonstvu.

Milivoj Šrepel u *Rimskoj satiri* navodi da se ne zna tačno koji car ga je prognao, pojedini autori navode da je to naredio Domicijan, pojedini car Trajan, a neki tvrde da je naredio car Hadrijan¹¹⁵ dok nam autori Budimir i Flašar navode da je „92. ili 93. godine Juvenal sastavio satiričnu pjesmu na račun nekog dvorjanina koji je bio blizak caru Domicijanu, pa je zbog toga otišao u progonstvo, prema navodima nekih autora u Egipat. Osim što je prognan, oduzeta mu je i imovina“.¹¹⁶

¹¹⁴BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 389.

¹¹⁵ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 70.

¹¹⁶BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 405.

5.4.1. Juvenalove satire

Njegove satire su smještene u Neronovo i Domicijanovo doba i usmjerene su na sadašnjost.¹¹⁷ Juvenal je iza sebe ostavio pet knjiga satira, ukupno šesnaest satira, oko 3850 stihova, sve su napisane u heksametru i napisane su u Rimu. U prvoj knjizi se nalazi prvih pet satira, u drugoj knjizi šesta satira, u trećoj sedma, osma i deveta, u četvrtoj deseta, jedanaesta i dvanaesta i u petoj knjizi satire od trinaeste do šesnaeste. Šrepel navodi da su sve su napisane hronološkim redom i posebno objavljujane.¹¹⁸ Prva knjiga je „objavljena oko 100. god. n. e.“¹¹⁹

Juvenalov književni rad možemo podijeliti u dvije faze:

- prva faza – satire pisane u periodu prije progonstva,
- druga faza – satire pisane u periodu nakon progonstva.

Nema bilješki o tome da je pisao satire za vrijeme progonstva.

Juvenal je prvoj fazi stvaralaštva pisao vrlo oštre satire, poput Lucilijevih. Pisao je moralnom padu rimskog društva, o tome kako su jedni druge trovali, (najčešće zbog nasljedstva i bogatstva, bojeći se npr. da brat bratu ne preotme bogatstvo), pisao je Juvenal i o pokvarenosti rimskih žena, o tome kako su patroni ponižavali svoje klijente. Neki su se, itekako, prepoznali u njegovim satirama, tako da se Juvenal zamjerio bogatim Rimljanima i na osnovu toga sve su prilike da je doživio progonstvo koje navode autori.

Druga se faza, kao što je već pomenuto, odnosi na period kada se Juvenal vratio iz progonstva. U ovoj fazi njegovog stvaralaštva satire se dosta razlikuju od satira iz prve faze, vjerovatno bojeći se posljedica. Nije više pisao o moralnom padu rimskog društva, nego je svoje strelice usmjerio na neke druge stvari. Satire u drugoj fazi stvaralaštva bile su više filozofskog karaktera, govorile su o ljudskim željama, o umjerenosti u jelu i piću, o pravim prijateljstvima. Može se reći da je u ovoj fazi bio puno mudriji, pisao je blaže satire, tj. s manjom kritičkom tendencijom, u njima se može vidjeti da je bio pun gorčine i jeda. U ovoj fazi između ostalog, pisao je i o Grcima, koje je nazivao uvredljivo Grčići (lat. *Graeculi*), u tom smislu nije samo mislio na male Grke, koji su značajni za Rimljane, nego i na to da su

¹¹⁷VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 275.

¹¹⁸ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 73.

¹¹⁹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 406.

oni mali homoseksulci, odnosno muške osobe koje su spolno naklonjene osobama istoga spola. Govorio je Juvenal kako su oni suvišni u Rimu, kako otimaju Rimljanima poslove, zemlju i sl., i upravo u ovoj fazi stvaralaštva pokazuje svoj antisemitski i antihelenistički stav.

Ni u ovoj fazi stvaralaštva nije se Juvenal mogao suzdržati a da ne kritikuje carski režim i njihovu okrutnu vladavinu. Sada je svoje oštre strelice bacao na puno lukaviji i mudriji način. Bez sumnje, imao je na umu da ne želi trpjeti nikakve posljedice carskog perioda i zbog toga se odlučio na pisanje satire o carevima koji su već umrli i time se sačuvao posljedica. Upravo iz ovog njegovog pisanja o carevima koji su već davno završili svoju priču i otišli na drugi svijet specifično je za njegovo stvaralaštvo. To njegovo bavljenje o prošlosti, umjesto o sadašnjosti bilo je na meti mnogih kritičara.

Prva satira – sastavljena od 171 stiha, u njoj Juvenal iznosi program svog rada, prikazuje vrijeme kojem je pripadao, pripovijeda o književnosti, o satiri kao književnoj vrsti, opasnostima pisanja satire, te navodi razloge zašto se upravo odlučio za ovu književnu vrstu. U 30. stihu navodi da je teško ne pisati satiru, *difficile est saturam non scribere...*¹²⁰ on smatra da je upravo satirou najlakše prikazati stvarni život koji je tada vladao u Rimu. U njoj postoje i jasne naznake da se Juvenal ugledao na Horacija i Perzija, koji su pisali satire s dosta manje kritičke tendencije, za razliku od Lucilija, koji je bio poznat po ostrim ličnim napadima tadašnjeg društva.¹²¹ Ova prva satira predstavlja uvod u sve ostale satire.

Druga satira – napisana u 170 stihova, a „glavna tema je seksualna perverzija.“¹²² Ovdje Juvenal baca oštre kritike na pokvarenost i razvratnost licemjernih preljubnika i aristokrata koji imaju hrabrosti pripovijedati o moralu. Govori o tome kako su muškarci u preljubništvu gori od žena. Sve su prilike da u ovoj satiri Juvenal umnogome aludira na cara Domicijana.

Treća satira – napisana u 322 stiha, govori o poteškoćama siromašnog života u gradu Rimu, o tome kako se siromasi moraju ponižavati na razne načine samo da ne bi ostali gladni. U ovoj satiri spominje Grke, nazivajući ih pogrdno Grčići, kao što je već gore pomenuto.

Četvrta satira – sastavljena od 154 stiha, u njoj Juvenal napada Krispina i njegov

¹²⁰JUVENAL, *Satires (Juvenal and Persius: With An English Translation)*, G. G. Ramsay London New York William Heinemann; G. P. Putnam's Son, 1918.), Book 1, Poem 1, 30. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1276/phi001/phi1276.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 11.05.2021.)

¹²¹BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 407.

¹²²*Idem*, 407.

rasipnički život, kritiku rasipničkog života možemo pronaći i kod Lucilija. U ovoj satiri, između ostalog, ismijava i cara Domicijana i njegov dvor, gdje se pojavljuje motiv vijećanje senata, preuzet od Lucilija i Seneke. Vijećanje je sazvaio Domicijan kako bi riješio državni problem, a problem je to što Domicijanova kuhinja nema dovoljno veliki lonac za ribu.

Strukturu kao i prijevod četvrte satire iznosi autorica Bakran, Ema. Struktura četvrte satire prema rednim brojevima stihova izgleda ovako:

- “1 – 33: prvi ili uvodni dio počinje s pričom o nevaljalom Krispinu,
- 34 – 36: invokacija epske Muze, tri stiha koji predstavljaju prijelom između prvog i drugog dijela satire,
- 37 – 154: drugi dio s pričom o velikoj ribi, Domicijanu i Domicijanovih 11,
- 37 – 71: opis dolaska ribe iz morskih dubina do Domicijanova dvora u Albi u epskoj maniri,
- 72 – 73: središnji problem: nema dovoljno velikog lonca za ribu,
- 74 – 149: opis članova Domicijanova vijeća i njegov rad od sazivanja do raspuštanja,
- 150 – 154: Juvenalov završni vapaj usmjeren protiv Domicijanova režima i natuknica o tome kako je tiranin skončala.“¹²³

Peta satira – napisana u 173 stiha, u njoj Juvenal u okviru gozbe prikazuje raskošnost i drskost bogatih i moćnih patrona i sudbinu njihovih siromašnih klijenata. Slične teme, odnosno prikaz raskošnih gozbi, javljaju se i kod Horacija i Lucilija. Petom satirom se završava prva knjiga Juvenalovih satira.

Šesta satira – sastavljena od 661 stiha, ujedno i najduža Juvenalova satira koja se nalazi sama u drugoj knjizi. „Objavljena je poslije 115. god. n. e.“¹²⁴, a u njoj Juvenal napada žene, govori o nemoralnim običajima žena, o tome kako je čednost žene potpuno nestala. Navodi i primjere loših žena, spominje jednu ženu po imenu Eppia, suprugu senatora, koja je besramno napustila svoju zemlju i pobjegla je s gladijatorima, zaboravila je svoj dom, muža,

¹²³BAKRAN, Ema, *Juvenalova četvrta satira*. Latina et Graeca, vol. 2, br. 23, 2013., 118. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/226421> (pristupljeno: 25.05.2021.)

¹²⁴BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 409.

napustila sestru i svoju djecu. Zatim, o Mesalini, Klaudijevoj ženi koja je kada bi uvidjela da Klaudije spava otišla i posjećivala javne kuće, obukla se kako je ne bi neko prepoznao i činila preljubu. Opisuje načine na koje žene gospodare muškarcima. Pripovijeda u ovoj satiri i tajne obrede *Bonae deae*.

Sedma satira – njome počinje treća knjiga, sastavljena je od 243 stiha i u njoj pjesnik prikazuje tužno stanje koje je zadesilo pjesnike i književnike tog perioda.

Osma satira – sastavljena od 275 stihova, odnosi se na kritiku plemstva, u njoj pjesnik objašnjava kako se treba ponašati pravi plemić, te govori o dužnostima koje nameće plemenita krv, tu spominje i rimskog plemića Rubelijusa Blandusa, kojem se obraća i odmah kritikuje.

*...tumes alto Drusorum stemmate, tamquam
feceris ipse aliquid propter quod nobilis esses,
ut te conciperet quae sanguine fulget Iuli...*¹²⁵

*...napuhani ste ponosom zbog uzvišenog porijekla
od Drusija, kao da ste učinili nešto da biste postali plemeniti,
kao da je zbog vas vaša linija blistava od Julijanske krvi...*¹²⁶

Šrepeš, Milivoj u *Rimskoj satiri* navodi da „riječi kojima opominje plemiće svog naroda vrijede za sva vremena, a žar njihov pokazuje uzvišenost pjesnikove duše“.¹²⁷

Deveta satira – se sastoji od 150 stihova, u njoj pjesnik prikazuje dijalog Nevola s nepoznatom osobom. U ovoj satiri opet oštro napada muškarce koji žele zadovoljavati svoje strasti. Ima dosta sličnosti sa drugom satirama, pa se može reći joj na neki način nadopuna.

U ovih prvih devet satira pjesnik prikazuje uglavnom stvarni život koji je tada vladao u Rimu, iznosi surovu istinu o pojedincima i grupama ljudi tadašnjeg Rima. Iznosi u njima i oštru kritiku, izvrgava ruglu ponajviše preljubnike, govori o nemoralnosti muškaraca i žena, iznosi istinu o njihovim sramotnim životima, kritikuje plemstvo, govori o tužnoj sudbini tadašnjih pjesnika i književnika, o jadnim siromasima i njihovim patnjama, ali i o raskošnom životu bogatih patrona. Juvenal, u ovih devet satira oštro kritikuje, kao da nije svjestan posljedica koje ga mogu koštati života. Prve tri knjige najviše se odnose na iskvarene običaje

¹²⁵JUVENAL, *Satires*, Book 3, Poem 8, 40 – 42. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1276/phi001/phi1276.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 11.05.2021.)

¹²⁶JUVENAL, *The satires*. (translated by A. S. Kline), 2011., 62. Dostupno na: https://web.ics.purdue.edu/~rauhn/Hist_416/hist420/JuvenalSatirespdf.pdf (pristupljeno: 12.05.2021.)

¹²⁷ŠREPEŠ, Milivoj, *Rimska satira*, 91.

Rima koji se za vrijeme Neronove i Domicijanove vladavine pretvorilo u „leglo najgorih strasti“¹²⁸, gdje nema mjesta da se piše o dobrim stvarima i pohvalama, nego samo da se iznese zgroženost tadašnjeg vremena koje je zabrinjavajuće.

U drugom dijelu stvaralaštva, tačnije od desete do šesnaeste satire, Juvenal se drugačije postavlja prema satiri, nema više one oštre kritike koja je vladala u prvoj fazi, sada je dosta blaži i bavi se drugačijim temama, u ovom dijelu uglavnom iznosi moralne i filozofske ideje.

Deseta satira – prva u četvrtoj knjizi, napisana je u 366 stihova. U njoj Juvenal govori o taštini ljudskih želja, o tome kako ljudi trebaju biti pažljivi u izražavanju svojih želja bogovima, pripovijeda o tome za što trebamo moliti bogove i što treba da želimo. Govori o putevima slave, o kaznama dugog života – ljudi traže dug život, a da zapravo nisu ni svjesni šta starost donosi sa sobom, samo bolesti i patnju.

*'da spatium uitae, multos da, Iuppiter, annos.'*¹²⁹
sed quam continuis et quantis longa senectus
*plena malis!*¹³⁰

'Podari mi dug život, podari mi mnogo godina, Jupiter.'
Ali razmislite o mnogim beskrajnim bolestima kojih je
*starost puna!*¹³¹

Pripovijeda u ovoj satiri i o ljudima koji su prokleti i podmukli, koji žele novac i imanja i smatraju da će im to donijeti sreću, a ustvari to je nesreća, jer se time povlače mnoga zla. Ovdje daje i mnoštvo savjeta, kazuje kako bogovi daju darove koji nama najviše odgovaraju, koji su najbolji za nas i da su oni ti koji se brinu za nas više nego mi sami za sebe.

Jedanaesta satira – sastavljena od 208 stihova, ona je „poslanica prijatelju Perziku, koga zove pjesnik da bi kod njega proslavio Megalezije“.¹³² U ovoj satiri govori o starim rimskim običajima, zatim iznosi dosta podataka o svom životu, pa možemo reći da mu je u njoj bio uzor pjesnik Horacije koji je u dosta svojih satira iznosio ovakve podatke. Najsličnija

¹²⁸*Idem*, 73.

¹²⁹JUVENAL, *Satires*, Book 4, Poem 10, 188. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1276/phi001/phi1276.phi001.perseus-lat2.xml (pristupljeno: 12.05.2021.)

¹³⁰*Idem*, 190 – 191.

¹³¹JUVENAL, *The satires*, (translated by A. S. Kline), 78. Dostupno na: https://web.ics.purdue.edu/~rauhn/Hist_416/hist420/JuvenalSatirespdf.pdf (pristupljeno: 12.05.2021.)

¹³²ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*, 93.

Horacijevoj šestoj satiri, iz druge knjige u kojoj savršeno opisuje ljepotu i sreću blaženog seoskog života.

Dvanaesta satira – sastavljena od 130 stihova, govori o prijateljstvu, poslanica prijatelju Korvinu, u kojoj opisuje radost sigurnog povratka njegovog prijatelja Katula u kojem će proslaviti njegov povratak prinošenjem žrtava i pripovijedati o pravom i lažnom prijateljstvu.

Trinaesta satira – s njom počinje peta knjiga, ujedno i posljednja Juvenalova knjiga satira. Trinaesta je utjeha prijatelju Klavinu, sastavljena je od 249 stihova. U njoj pjesnik tješi prijatelja koji je izgubio deset hiljada sestercija tako što je posudio nekom prijatelju koji mu nije htio vratiti, pa ga Juvenal savjetuje da zaboravi na osvetu, te da će taj čovjek shvatiti da je pogriješio kada mu se probudi savjest.

Četrnaesta satira – sastavljena od 331 stiha, u njoj se pjesnik na početku obraća nekom Fuscinu. Ova satira predstavlja na neki način opomenu svim roditeljima, kako trebaju odgajati svoju djecu tako što će im prvenstveno oni biti primjer na koji se trebaju ugledati, da trebaju razmisliti o dobrobiti svoje djece i o rizicima koje preuzimaju kao roditelji.

Petnaesta satira – napisana u 174 stiha. Ovdje Juvenal opisuje scene divljačkog barbarstva koji se dogodio u njegovo vrijeme u Egiptu između naroda dva susjedna grada Omba i Tentire, koji su poznati po tome da mrze jedni druge i da stalno ulaze u sukobe.

Šesnaesta satira – ujedno i posljedna satira koja je ostala i nedovršena, sastavljena od svega 60 stihova, u njoj Juvenal govori o vojničkom životu i prednostima vojničkog života.

U drugoj fazi njegovog književog rada može se uočiti da se više približava prošlosti nego sadašnjosti, iz razloga da bi bio što sigurniji od posljedica koje je nosilo vrijeme u kojem je stvarao. Sve su mu satire poslanice prijateljima u kojima daje pregršt savjeta, izuzevši posljednju i pretposljednju.

5.4.2. Jezik i stil Juvenalovih satira

Kada je u pitanju pjesnički jezik Juvenalove satire, može se primjetiti da je sličan Horacijevom, isto tako i versifikacija slobodna i kompozicija proizvoljna, kao i kod pjesnika Horacija. U odabiru jezika, stila i u odabiru tema Juvenal je originalan i samostalan. U

njegovim satirama je uglavnom prisutna monotona retorska patetika.¹³³

Juvenalova satira nema pravog humora, prožeta je pesimizmom i u prvom dijelu izražava napade na određene ljude. On u satirama nagomilava izrazite slike iz rimskog života pune antiteza, sentencija i hiperbola, te pripovijeda patetičkim tonom koji nekada prelazi u deklamatorski.¹³⁴

5.4.3. Sličnosti i razlike između satiričara Perzija i Juvenala

Perzije je svoje satire pisao iz jedne sasvim drugačije perspektive, za razliku od Juvenala, njegove satire nisu bile toliko životne kao Juvenalove. Pisao iz biblioteke okružen knjigama, dosta se bavio mitološkim temama, dok Juvenalu takve teme nisu bile vrijedne da svoje vrijeme troši na njih. Perzije je za razliku od Juvenala više idealizirao situaciju, to je inače karakteristika mladog čovjeka koji nema puno životnog iskustva. Njegove su satire bile dosta oštre, da je njega izgleda od posljedica spasilo s jedne strane to što je bio iz prebogate porodice, a s druge strane što je umro mlad, živio je svega 28 godina, on ustvari nije ni stigao odgovarati za ono što je pisao i za što je mnoge naljutio, čak je njegova šesta satira ostala i nedovršena.

Razlika između Perzijevih i Juvenalovih satira jeste u tome što Juvenal piše o stvarnim ljudima čije ga ponašanje ljuti, dok Perzije piše o raznim likovima iz mitologije, za što se Juvenal nije ni u kom slučaju zanimao. S druge strane, Perzije dosta kritikuje tadašnje rimske pisce što tako olako pristupaju mitologiji, koja je za njega itekako bitna. Isto tako, oštro kritikuje i pjesnike koji pišu prigodne pjesme za novac, a takve zbirke pjesama su se obično zvale *Šume* (lat. *Silvae*). Marcijal je jedan od takvih pjesnika, on je mnoge epigrame pisao po narudžbi, npr. *Gostinske dragove* (lat. *Xenia*), darovi koji se nose u goste i uz te darove po jedan epigram, isto tako i *Uzdarja* (lat. *Apophoreta*, grč. ἀποφόρητα), darovi koje je domaćin davao gostima da nose sa svečanih gozbi kući, darovi uglavnom u hrani i piću i uz njih po jedan epigram. To je Perzija dosta nerviralo, pa ih je iz tog razloga kritikovao u svojim satirama, takvim načinom pisanja izazvao ljutnju tadašnjih rimskih pisaca koji su se pronašli u njegovim kritikama.

Osnovna linija koja ih razdvaja jeste to što Juvenal piše o stvarnim ljudima, tadašnjim

¹³³BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 409.

¹³⁴VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 275.

ljudima koji su mu izazivali ljutnju na bilo koji način, dok se Perzije Flak u svojim satirama bavi više mitologijom, nego o stvarnim ljudima.

6. SATIRA U POKLASIČNOM PERIODU

Poklasični period počinje 117. god. n. e., a završava se 524. god. n. e. smrću pisca Boetija (lat. *Anicius Manlius Severinus Boethius*). Naziva se još i period propadanja jer se u ovom periodu završava rimska književnost. Već je spomenuto da je Juvenal posljednji pisac koji se bavio pravom satirama koju je stvorio Lucilije, a u ovom periodu imamo samo jednog pisca, Apuleja, koji nije pisao satire poput Lucilija, Horacija, Perzija i Juvenala, ali je u rimsku književnost donio još jedan satirični roman poput Petronijevog. Za razliku od Petronijevog koji je napisan u mješavini proze i stiha, tj. u obliku menipske satire, ovaj roman je napisan u čistoj prozi, ali s dosta satiričnih elemenata u sebi, pa se zbog toga smatra bitnim spomenuti u ovom radu.

6.1. *Apuleius*

Apulej je rođen je oko 125. god. n. e. u numidskom gradu Madauru, u staroj vojničkoj koloniji i sveučilišnom središtu, a umro je nakon 170. god. n. e. Pisao je i na grčkom i na latinskom jeziku, i u prozi i u stihu, bavio se govorništvom, prirodnim naukama, filozofijom, muzikom, matematikom, historijom i pravom. Sačuvano je njegovih šest latinskih djela, od tih tri pripadaju lijepoj književnosti: *Obrana*, (lat. *Apologia*), *Zbirka cvijeća* (lat. *Florida*) i fantastično – satirični roman pod nazivom *Pretvorbe* (lat. *Metamorphoses*), ali poznat i pod nazivom *Zlatni magarac* (lat. *Asinus aureus*). Napisao je Apulej i tri filozofska djela koja nose naziv *O Sokratovu bogu* (lat. *De deo Socratis*), *O Platonu i njegovu učenju* (lat. *De Platone et eius dogmate*) i *O svijetu* (lat. *De mundo*).¹³⁵

6.1.1. Fantastično – satirični roman *Asinus aureus*

„Naziv *Asinus Aureus* nalazimo već u 4. st. n. e. kada su ga upotrijebili Augustin i Fulgencije, a izvorni Apulejev naslov je *Metamorphoseon libri XI*.“¹³⁶ Apulejev roman nosi u sebi veliku važnost prvenstveno zbog toga što je on „jedini u potpunosti sačuvani roman rimske književnosti“.¹³⁷ Pun je komičnih, duhovitih i satiričnih elemenata, nije napisan niti u

¹³⁵VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*, 283 – 284.

¹³⁶*Idem*, 284.

¹³⁷BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 461.

stihu, niti u duhu menipske satire, nego u čistoj prozi. Apulej je odabrao prozu da bi prikazao tadašnje društvo. U njemu doista prepoznajemo elemente satiričnog u tom podrugljivom i ironičnom načinu prikazivanja određenih tipova rimskog društva. Napisan je u 11 knjiga, ukupno 351 caput. Radnja je pripovijedana u prvom licu, pripovijeda je Lucije, koji ujedno nosi i glavnu ulogu u romanu. Lucije je bio u ljubavnoj vezi s djevojkom po imenu Fortida, koja je bila sluškinja čarobnice Pamfile, pa je tako Lucije, iz svoje radoznalosti uputio svoju djevojku u radionicu čarobnice koja mu je donijela čarobnu mast, nakon što se namazao tom mašću, umjesto da se pretvori u pticu, pretvara se u magarca i tako pripovijeda svoje nevolje i avanture u tijelu magraca.

U romanu se priče redaju jedna za drugom, različitog su karaktera, dijelom su fantastičnog prvenstveno zbog prisustva magije i mistike koja ovo djelo doista čini posebnim, dijelom su opscenog karaktera, erotika i ljubav u svim nijansama, a dijelom sentimentalnog. To je ujedno i omiljeni postupak jonske novelistike, miletskih priča, koje se mogu prepoznati u Petronijevom romanu, pa evo i u Apulejevom. Apulej daje avanturu za avanturom, opis za opisom, pripovijest za pripovijestu i epizodu za epizodom.¹³⁸ Sam Apulej na početku romana navodi da će u ovoj miletskoj pripovijesti iznijeti različite priče:

*At ego tibi sermone isto Milesio varias fabulas conseram...*¹³⁹

Pored Lucijevih pripovijesti u romanu se nalazi i priča alegorijskog značenja, priča o Amoru i Psihi, „to je najljepša i najveća od priča u Apulejevom djelu“.¹⁴⁰

„Književno – historijski roman je srodan Petronijevom Satirikonu“¹⁴¹, a glavna razlika između njih leži u tome što je Petronije svoj roman napisao u obliku menipske satire, tj. mješavinom proze i stiha, dok je kod Apuleja proza, ako se slučajno nađe poneki stih, to je uglavnom citiranje nekoga ili se radi dramatizacije situacije. Ovaj roman ostavio je veliki utjecaj i na europsku književnost.

¹³⁸*Idem*, 461.

¹³⁹APULEIUS, *Metamorphoses, (The Golden Ass, being the Metamorphoses of Lucius Apuleius* Stephen Gaselee London: William Heinemann; New York: G.P. Putnam's Sons, 1915.), Book 1, chapter 1. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1212/phi002/phi1212.phi002.perseus-lat1.xml (pristupljeno: 15.05.2021.)

¹⁴⁰BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*, 463.

¹⁴¹*Idem*, 461.

ZAKLJUČAK

Korijeni satire javljaju se još u grčkoj književnosti, odnose se na tzv. tragička natjecanja koja su Grci organizovali svake godine među književnicima, naročito tragičarima. Na tim tragičkim natjecanjima oni su imali zadatak da napišu tetralogiju, tri tragedije i jednu satiričnu igru, koja je u sebi imala satiričnih elemenata, pa se stoga smatra da je ona na neki način bila začetak satire, ali ipak je prava satira nastala tek u okvirima rimske književnosti. Na tim natjecanjima su se takmičili i najpoznatiji grčki tragičari Eshil, Sofoklo i Euripid, dok je tvorac satiričnih igara bio Pratina iz Flijunta.

Početak satire u rimskoj književnosti obilježili su feskenini i dramska satura. Oni se pojavljuju u pretknjiževnom periodu rimske književnosti i u sebi su sadržavali satirične elemente. Feskenini su šaljive i razuzdane pjesme, zajedljiva i opscena karaktera, koje su uglavnom pjevane na svadbenim i žetvenim svečanostima, nisu bile praćene ritmom i zvukom. Dramska satura prvi put je izvedena za vrijeme epidemije kuge i tu je bila osmišljena pozorišna igra kojom su Italci htjeli umilostiviti bogove. Izvođenje dramske satire bilo je melodično i usaglašeno ritmom i zvukom za razliku od feskenina.

U arhajskom periodu četiri autora pišu satiru, a to su Gnej Nevije, Kvint Enije, Marko Pakuvije i Gaj Lucilije. Kvint Enije nosi veliku zaslugu kad je u pitanju ova književna vrsta. On je u rimsku književnost unio satiru, ali onu bez satirične dominante, tj. bez oštre kritike, ironije, pogrdnih i grubih šala; a upravo takve satire pored Enija pišu Nevije i Pakuvije. U ovom periodu javlja se i pjesnik Lucilije, koji je bio prvi pravi satiričar i tvorac satire u rimskoj književnosti, one prave s preoštrom kritikom, velikom dozom ismijavanja i ironičnim prikazivanjima pojedinaca i grupa ljudi (kako iz nižih, tako i iz viših društvenih slojeva rimskog društva), te vlasti i države. Lucilije zaista odnosi veliku zaslugu kada je u pitanju rimska satira i on nam je dokaz da je prava satira nastala u okvirima rimske književnosti.

Zlatini period rimske književnosti iznjedrio je dva pisca satire, to su u Ciceronovom periodu, Marko Terencije Varon i u Augustovu periodu, Kvint Horacije Flak. Varonova najveća zasluga jeste upravo u tome što je unio menipsku satiru u rimsku književnost. Menipska satira je mješavina proze i stiha i mješavina smiješnoga i ozbiljnoga sadržaja, u njima se uglavnom govorilo o ozbiljnim stvarima, na šaljiv način. Za Kvinta Horacija Flaka može se reći da je oplemenio rimsku satiru i doveo je do savršenstva, pogotovo kada su u

pitanju jezik i stil. Njegove satire su bile poput Lucilijevih, ali dosta stilski i jezički dotjeranije. Za razliku od Lucilijevih, Horacijeva satira nije imala zajediljivi ton oštre političke i društvene kritike.

Srebreni period rimske književnosti bio je zaista plodan satiričarima, u njemu se javlja menipska satira, prava satira i satirični roman. Seneka Mlađi u tom periodu piše svoju menipsku satiru *Apocolocyntosis divi Claudii*, s mnoštvom satiričnih elemenata, ironičnog prikazivanja i ismijavanja cara Klaudija. U ovom periodu javljaju se i dva plodna rimska satiričara koja su pisali prave satire poput Lucilijevih i Horacijevih, to su Perzije i Juvenal, ujedno i posljednji rimski pisci koji su pisali satiru, onakvu kakvu je stvorio satiričar Lucilije. Zatim, Petronije i njegov satirični roman *Satiricon* koji je napisan u duhu menipske satire, u kojem Petronije izvrgava ruglu pojedince pa i čitavu zajednicu oslobođenika.

U poklasičnom periodu javlja se književnik Apulej koji je napisao jedini u potpunosti sačuvan roman u rimskoj književnosti *Zlatni magarac*, koji ima sličnosti s Petronijevim *Satiricom*. U Zlatnom magarcu možemo pronaći dosta satiričnih elemenata, šala, pogrda, ismijavanja određenih tipova u društvu pa se zbog toga smatra i jednom vrstom satire.

Satira je književna vrsta koja je potekla iz rimske književnosti i doista ostavila veliki trag iza sebe. Ovu književnu vrstu u užem smislu obradili su rimski autori Lucilije, Horacije, Perzije i Juvenal. Oni su joj dali poseban pjesnički izraz koji je ostavio veliki utjecaj i na kasniju književnost u srednjem i novom vijeku. Čak i danas imamo satiričan način prikazivanja pojedinih tipova u društvu, naročito političara. Satira se danas uveliko koristi kao sredstvo političke borbe, omogućava izuzetnu slobodu izražavanja. Satira se sve više koristi kao komunikacijsko sredstvo u medijima, čime se ismijavaju, kritiziraju, sarkastično i duhovito prikazuju pojedinci, određene grupe ili stranke i uglavnom se tim satiričnim izražavanjem umanjuje njihov ugled. Danas se, u digitalnom dobu, pojavljuje sve veći broj satiričnih portala, časopisa, novina kojima se uglavnom nastoji zabaviti publika. Satirični portali, časopisi i novine uglavnom razotkrivaju i kritiziraju današnje društvo i to prikazuju na duhovit način koji zabavlja publiku i privlači njihovu pažnju.

BIBLIOGRAFIJA

IZVORI:

1. APULEIUS, *Metamorphoses (The Golden Ass, being the Metamorphoses of Lucius Apuleius)*, Stephen Gaselee London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons, 1915). Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1212/phi002/phi1212.phi002.perseus-lat1.xml.
2. BAKRAN, Ema, *Juvenalova četvrta satira*. *Latina et Graeca*, vol. 2, br. 23, 2013, 117-136. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/226421>
3. JUVENAL, *Satires, (Juvenal and Persius: With An English Translation*, G. G. Ramsay London New York William Heinemann; G. P. Putnam's Son, 1918). Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1276/phi001/phi1276.phi001.perseus-lat2.xml.
4. JUVENAL, *The satires*, (translated by A. S. Kline), 2011. Dostupno na: https://web.ics.purdue.edu/~rauhn/Hist_416/hist420/JuvenalSatirespdf.pdf.
5. LUCILIUS, *Remains of Old Latin, Volume III: Lucilius. The Twelve Tables*. (translated by E. H. Warmington). Loeb Classical Library 329. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1938. Dostupno na: <https://archive.org/details/remainsofoldlati03warmuoft/mode/2up?view=theater>.
6. TIT LIVIJE, *Istorija Rima od osnivanja grada* (prev. Mirković, Miroslava). *Službeni glasnik*, 416-417. Dostupno na: <https://www.scribd.com/document/245628486/Tit-Livije-Istorija-Rima-Od-Osnivanja-Grada-Prva-Dekada>.
7. NOVAKOVIĆ, Darko, *Prijevod: Lucije Anej Seneka, "Pretvorba božanskog Klaudija u tikvu"*. *Latina et Graeca*, vol. 1, br. 21, 1983, 71-82. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223552>.
8. PERSIUS, *Satires (Juvenal and Persius with An English Translation*, G. G. Ramsay London New York William Heinemann; G. P. Putnam's Son 1918.), Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0969/phi001/phi0969.phi001.perseus-lat2.xml.
9. PETRONIUS, *Satirycon, (Petronius, Michael Heseltine* London William Heinemann 1913.). Dostupno na:

https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0972/phi001/phi0972.phi001.perseus-lat2.xml.

10. QUINTILIAN, *Institutio oratoria*, (With an English Translation, Harold Edgeworth Butler Cambridge Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1920.). Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1002/phi001/phi1002.phi001.perseus-lat2.xml.
11. Q. HORATIUS FLACCUS, *Satyrarum libri (The Works of Horace C. Smart Philadelphia Joseph Whetham, 1836.)*. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi004/phi0893.phi004.perseus-lat2.xml.
12. Q. HORATIUS FLACCUS, *Carmina (Horace, Odes and Epodes, Paul Shorey and Gordon J. Laing Chicago Benj. H. Sanborn & Co. 1919.)*. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0893/phi001/phi0893.phi001.perseus-lat2.xml.
13. SENECA, *Apocolocyntosis* (W.H.D. Rouse, M.A. Litt. D. London William Heinemann 1913.). Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi1017/phi011/phi1017.phi011.perseus-lat2.xml.
14. TITUS LIVIUS, *Ab urbe condita, (Titi Livi ab urbe condita libri editionem primam curavit Guilelmus Weissenborn editio altera auam curavit Mauritius Mueller Pars I-IV. Libri I-XL. Editio Stereotypica, Titus Livius W. Weissenborn H. J. Müller Leipzig Teubner 1884-1911., 1-4.)*. Dostupno na: https://d.iogen.es/web/fileDisplay?ver=1.011&user=stud&host=local&filePath=texts/Perseus_Latin/data/phi0914/phi001/phi0914.phi001.perseus-lat2.xml.

LITERATURA:

1. BUDIMIR, Milan – FLAŠAR, Miron, *Pregled rimske književnosti – De auctoribus romanis*. Beograd, 1986.
2. DIVKOVIĆ, Mirko, *Latinsko – hrvatski rječnik*. Zagreb, 1900.
3. GORTAN, Veljko – GORSKI, Oton – PAUŠ, Pavao, *Latinska gramatika*. Zagreb, 1998.
4. KUZMIĆ, Martin, *Petronijeve satire. Roman iz starorimskog života*. Zagreb: Tisak zaklade tiskare narodnih noina u Zagrebu, 1932.
5. MAIXNER, Franjo, *Historija rimske književnosti*. Zagreb: Nakladom mučnjaka i senftlebena, 1884.

6. RAC, Koloman, *Primjeri iz rimske književnosti u hrvatskom prijevodu*. Zagreb: Tisak Kr. Zemaljske tiskare, 1910.
7. ŠREPEL, Milivoj, *Rimska satira*. Zagreb: Naklada „Matice hrvatske“, 1894.
8. VRATOVIĆ, Vladimir, *Rimska književnost*. Zagreb: Grafok, 2007.

INTERNET IZVORI:

1. CONTE, Gian Biagio, *Lucilije: povijest rimske književnosti*. 1994. Dostupno na: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/dokuwiki/lib/exe/fetch.php/s:100309satira1.pdf>.
2. CRNKOVIĆ, Koraljka, *Veliko doba grčkog kazališta*. Stručni rad., Latina et Graeca, vol.1, br. 33, str. 69-80, 1989. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/223741>.
3. GOH, Ian, *Scepticism at the Birth of Satire: Carneades in Lucilius' Concilium deorum*. Classical Quarterly, 2018. Dostupno na: https://www.academia.edu/36875252/Scepticism_at_the_Birth_of_Satire_Carneades_in_Lucilius_Concilium_deorum.
4. JOVANOVIĆ, Neven, *Rastić čita satire*. Dani Hvarškoga kazališta, vol. 23, br. 1, 1997, str. 291-305. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/74239>.
5. PLEJIĆ POJE, Lahorka, *Počeci satire u hrvatskoj književnosti*. Dani Hvarškoga kazališta, vol. 34, br. 1, 2008, str. 47-58. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/72867>.
6. Satira. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=54691>.

Sadržaj

SAŽETAK	1
UVOD.....	2
1. SATIRA KAO KNJIŽEVNA VRSTA U RIMSKOJ KNJIŽEVNOSTI	4
2. SATIRA U PRETKNJIŽEVNOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI	7
2.1. Versus Fescennini	7
2.2. Dramska satura	7
3. SATIRA U ARHAJSKOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI	10
3.1. Gnaeus Naevius	10
3.2. Quintus Ennius.....	10
3.3. Gaius Lucilius	12
3.3.1. Tematika Lucilijevih satira.....	14
3.3.2. Jezik i stil Lucilijevih satira.....	16
4. SATIRA U ZLATNOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI	18
4.1. Marcus Terentius Varo Reatinus	18
4.1.1. Menipska satira.....	19
4.2. Quintus Horatius Flaccus.....	20
4.2.1. Horacijeve satire	21
4.2.2. Jezik i stil Horacijevih satira	25
4.2.3. Sličnosti i razlike između satiričara Lucilija i Horacija	26
5. SATIRA U SREBRENOM PERIODU RIMSKE KNJIŽEVNOSTI	28
5.1. Lucius Annaeus Seneca	28
5.1.1. Menipska satira <i>Apocolocyntosis divi Claudii</i>	29

5.2.	Aules Persius Flaccus	31
5.2.1.	Perzijeve satire.....	32
5.3.	Gaius Petronius Arbiter	35
5.3.1.	Petronijev satirični roman.....	35
5.4.	Decimus Iunius Iuvenalis.....	36
5.4.1.	Juvenalove satire.....	37
5.4.2.	Jezik i stil Juvenalovih satira	42
5.4.3.	Sličnosti i razlike između satiričara Perzija i Juvenala.....	43
6.	SATIRA U POKLASIČNOM PERIODU	45
6.1.	Apuleius	45
6.1.1.	Fantastično – satirični roman <i>Asinus aureus</i>	45
	ZAKLJUČAK.....	47
	BIBLIOGRAFIJA	49